

FRANCESC EIXIMENIS

**REGIMENT
DE LA COSA
PÚBLICA**

en
CATALÀ/CASTELLANO

*Selecció, pròleg i notes/Selección, prólogo y notas
Albert Calderó i Cabré*

ESTRATEGIA LOCAL

Aquest llibre no podrà ser reproduït, ni total ni parcialment, sense el permís previ per escrit de l'editor. Tots els drets reservats.

Este libro no podrá ser reproducido, ni total ni parcialmente, sin el previo permiso escrito del editor. Todos los derechos reservados.

Edició no venal/Edición no venal.

Desembre de 1999/Diciembre de 1999.

^a de l'edició/^a de la edición:

Estrategia Local, S.A.

^a del pròleg i notes/^a del prólogo y notas:

Albert Calderó i Cabré

Transcripció del text/Transcripción del texto:

Frédéric Wolf

Adaptació i traducció del text/Adaptación y traducción del texto: Júlia Recasens i Fontanet - J. Manel Albiol i Miquel

Disseny i maquetació/Diseño y maquetación:

Frédéric Wolf - Xavier Faehndrich

Impressió a/Impreso en: Alsograf, S.A.

Dipòsit legal/Depósito Legal: B-46.989-99

Estrategia Local, S.A.

Plaça de Castella, 3, 1er.

08001 Barcelona

Versió original catalana

(Traducción al castellano: página 61)

INTRODUCCIÓ

Francesc Eiximenis és un escriptor català del segle XIV. Aquest franciscà nascut a Girona viatjà per tot Europa, arribà a bisbe i fou conseller de la Corona catalano-aragonesa, del Papat i dels jurats de València.

És precisament als jurats de la ciutat de València que dedica aquest llibre escrit el 1383. Un "petit tractat" adreçat a "aquells qui regimment tenen de la comunitat" per tal que la puguin "bé e sàviament governar, regir e mantenir", donat que en ells "estiga principalment la salut del poble".

És un document representatiu del pensament de l'època medieval. Està immers en la visió cristiana de la vida civil i en l'estil literari del moment, amb una gran quantitat de cites dels clàssics i de la patristica cristiana.

La finalitat divulgativa d'aquesta col·lecció ens ha portat a no publicar-ne la versió íntegra, sinó una selecció, que ha seguit el criteri de preservar-ne les tesis principals i eliminar les nombroses cites d'autors, així com les parts més estrictament religioses.

En la versió catalana hem respectat al màxim la sintaxi i construcció de frases de l'autor, excepte quan podia fer-ne difícil la comprensió; hem actualitzat en canvi l'ortografia per tal de facilitar-ne la lectura.

PRÒLEG

Aquest llibre d'en Francesc Eiximenis té un gran interès històric i literari, però aquest no és el motiu que ens ha portat a fer-ne una nova edició; el que volem és servir els objectius de la nostra col·lecció, que són la divulgació dels nostres clàssics sobre l'art de governar i la reflexió sobre la seva vigència actual.

Quina seria l'aportació, des d'aquests punts de vista, d'aquest llibre, d'un llibre escrit el segle XIV? Quina vigència actual pot tenir un llibre sobre govern de l'època medieval? Creiem que sí, que hi ha aportacions que tenen actualitat, que fins i tot tenen modernitat, i que poden

ser útils als actuals governants i gestors públics. Vegem-ne algunes.

La primera impressió que un lector actual pot tenir d'aquest llibre, i en general dels llibres d'aquesta època, és la presència permanent i aclaparadora dels principis i la doctrina cristiana en tots els camps de la vida civil, la fusió fins i tot conceptual entre societat civil i Església. Això xoca amb la nostra concepció ja consolidada de la separació entre Església i Estat, del laïcisme com ideologia gairebé indiscutible de la societat civil i les institucions públiques.

Efectivament, a les societats occidentals el laïcisme és un principi bàsic de la democràcia, i és natural que la lectura d'Eiximenis ens provoqui una inevitable distància en relació amb les seves afirmacions i tesis. Però és possible una altra lectura. A la societat feudal un sistema social basat en una dramàtica i explícita desigualtat entre les persones es sostenia amb el ciment d'una ideologia religiosa que justificava la desigualtat i a la vegada la compensava, per una banda establint una moral de la justícia i la caritat i per altra predicant l'esperança en un

més enllà celestial i igualitari. El cultiu d'un sistema de valors, d'una moral i unes creences determinades feia viable i suportable un sistema social profundament discriminador.

A les societats democràtiques occidentals la vigència d'un sistema polític formalment i legalment igualitari ha fet que en molts moments històrics hagi semblat innecessari el cultiu d'ideologies socialment integradores. No fa gaires anys estava ben instaurada una creença tecnocràtica que pretenia que els governs han d'administrar bé i ja està. En canvi, ara, sembla cada cop més evident que no n'hi ha prou, que a més cal crear, i promoure, i conrear un conjunt de valors, una ètica, una moral cívica, i que aquesta funció ideològica és una feina tan o més important des de les institucions que el millorament de la gestió. Cada dia més aquesta funció no pot limitar-se al discurs polític i ha de crear i gestionar instruments de govern específics, i ha de condicionar el funcionament de tots els altres instruments de govern. Des d'aquesta perspectiva l'art de governar medieval recupera actualitat: governar és concebre i gestionar valors, creences i principis morals de la bona convivèn-

cia, i elaborar i aplicar polítiques des d'aquests valors, i renovar i actualitzar les institucions per fer-les encarnació d'aquests valors, i construir una litúrgia civil democràtica que solemnitzi, que visualitzi i difongui aquests valors.

La crisi de la concepció tecnocràtica del govern és una constatació de la incapacitat dels governs d'avui en dia de resoldre els problemes socials des de la pura capacitat redistributiva i gestora de les institucions. El progrés econòmic i social és viable en les societats democràtiques del capitalisme avançat, però aquest progrés crea també bosses de marginació i d'exclusió social i territorial molt importants; crea també desigualtats grans i creixents en l'accés a la cultura i a la informació; ha creat també grans fluxos multinacionals de diners, d'influència i d'informació cada cop més lluny de l'abast de les polítiques dels governs. Si el poder dels governs s'ha d'acabar allà on s'acaben els diners del pressupost i l'autoritat formal, tots els governs, des dels municipis petits fins als dels països més grans, són dramàticament impotents davant la majoria dels fenòmens econòmics i socials actuals.

S'ha de reinventar el govern, seguint l'expressió que ha fet fortuna. I això vol dir augmentar l'eficàcia i l'eficiència de la gestió, però només amb això no s'arriba gaire lluny. Reinventar el govern ha de voler dir sobretot adquirir la capacitat de governar fent influència en aquells camps on ja no es pot arribar amb l'autoritat formal; ha de voler dir sobretot ser capaços de governar des dels valors, des de l'ètica i des de la moral allà on ja no es pot arribar amb els diners del pressupost.

Els governs han d'aprendre a dedicar els diners a allò que més val la pena, i a treure'n el màxim rendiment. Però, sobretot, han d'aprendre a governar sense diners. L'art medieval de governar ens pot ajudar a comprendre com es pot fer això: governar amb els valors, amb els principis morals, amb la litúrgia.

Una altra reflexió que pot promoure la lectura d'aquest text medieval és el tractament de la diversitat des del govern. La societat medieval és una societat estamental, desigual, amb diferents rangs de persones amb diferents drets i deures, amb governants administradors d'aques-

ta diversitat atorgant els diferents drets i exigint els diferents deures, i gestionant a la vegada la necessària cohesió social. Actualment la democràcia ens ha fet a tots iguals davant la llei, i en el pla de l'acció de govern la burocràcia segueix el paradigma de donar a tothom igual tracte. Recentment però, els governs estan veient que donar igual tracte a tothom no garanteix una real igualtat d'oportunitats, apareix la necessitat de tractar diferentment a persones desiguals per aconseguir una equiparació real: són les polítiques de discriminació positiva, segons les quals certs grups humans especialment desfavorits han de ser discriminats positivament perquè puguin situar-se en un pla d'igualtat.

Aquest seria un exemple extrem de com des dels principis democràtics cal tractar diferentment a certs grups humans amb l'objectiu d'aconseguir la igualtat, però n'hi hauria molts d'altres. L'accés a la informació sobre el govern seria un cas generalitzat. Diferents nivells culturals, diferents estils de vida, produeixen graus de consum d'informació radicalment diferents en diferents grups socials. Els

grups socials més consumidors d'informació poden tenir molta informació sobre els objectius i l'acció dels governs, però en canvi altres grups poden estar molt desinformatats si el govern no crea i administra conscientment diversos canals de comunicació. Els governs no poden comptar avui en dia amb el mercat dels mitjans de comunicació com un vehicle suficient per transmetre als ciutadans el que han de transmetre.

A l'època medieval el poder disposava d'un aparell proper, molt poderós i molt present a tot arreu, per transmetre idees, valors, i també informació i opinió: l'Església. Actualment els governs són un més entre molts agents productors d'informacions, d'opinions, d'idees, en un mercat de la informació complex conformat per molts canals i per molts operadors a cada canal, tots regits per les lleis de la competència. Comunicar per als governs és entrar en competència amb els altres governs, i amb els altres partits polítics, i també i sobretot amb El Corte Inglés, i amb la Coca-Cola, i amb la lliga de futbol.

Només dedicant una part significativa de la

seva energia, tecnologia i recursos a fer-se un lloc en aquest nou món, en aquesta societat global de la informació, els governs podran mantenir canals de relació amb els seus ciutadans.

Finalment, llegir Eiximenis ens evoca una societat presidida per una ideologia teocràtica, mentre vivim en una societat laica, en un sistema civil sense déus. Segur, però, que vivim en una societat sense déus?

A l'Edat Mitjana tot estava presidit per Déu. Els bons successos s'agraïen a la providència de Déu, i les desgràcies eren un càstig de Déu. Tot allò que no tenia una explicació accessible a la comprensió de cada persona s'atribuïa a la intervenció de la divinitat.

Avui en dia les persones que no practiquen una religió i fins i tot la majoria de persones creients tenen una concepció laica de la vida social, i no atribueixen fàcilment a la intervenció divina els fenòmens socials i polítics per als que no tenen explicació. En aquest sentit, els governants són els nous déus, són els nous culpables o benefactors als que acabem atribuïnt el

que ens passa si no ho entenem. I la majoria de coses que ens afecten tenen una explicació difícil. Que un incident a la Borsa de Tokio deixi sense feina a obrers del nostre país costa d'entendre, i més encara per part dels afectats. És més fàcil pensar que la culpa la tenen els polítics.

Els polítics, els governs, són els déus moderns, en el sentit que són els culpables de tot, com a l'Edat Mitjana ho era Déu. I és molt difícil fer de déu sense ser-ho, per molt que la demanda social, l'exigència social, sigui aquesta. Fer de déu és una feina sobrehumana que la societat d'avui vol que facin els governants. Davant d'aquesta exigència convé molt que els governs no estalviïn en aquells recursos que els puguin permetre no decebre excessivament les expectatives socials.

CAPITOL I

ON EXPLICA QUÈ ÉS LA COSA PÚBLICA

Primerament, doncs, amb l'ajuda del nostre Salvador, anem a veure aquí què és i què vol dir cosa pública. I sobre aquesta matèria notareu les següents quatre proposicions.

La primera és que la cosa pública és una comunitat de gentes aplegades que viuen sota una mateixa llei, senyoria i costums, entenent per tal aplegament regne, ciutat, vila, castell, o qual-sevol comunitat semblant que no sigui una casa sola. Perquè sembla que l'aplegament domèstic quan és d'una casa sola, o part d'alguna comunitat no es considera cosa pública en aquella comunitat de la qual és part: ans és considerada cosa particular, personal o pròpia; i així ho diu el filòsof parlant d'aquesta matèria en la seva Política.

La segona és aquesta: que cada comunitat ha d'ésser composta per diverses persones que s'ajuden l'una a l'altra segons llurs necessitats. Sembla, per tant, que el lligament de cada bona comunitat hagi d'ésser la unitat i la benevolèn-

cia dels habitants i que aquesta sigui fundada i lligada en amor i en concòrdia, i que ningú posseeixi més del que té menester; per això és necessari, per a la conservació de la comunitat, que l'un ajudi l'altre segons la seva necessitat.

També, per experiència sembla que tenim menester de moltes i diverses coses, així com menjar, beure, vestir i calçar, i d'altres coses, les quals no pot fer cadascú per si mateix. I per això, en la cosa pública l'un ajuda l'altre venent-li menjar, i l'altre venent-li beure, i l'altre vestit i l'altre calçat.

I així l'un ajuda l'altre, i d'aquesta manera la cosa pública persevera abastida amb l'ajuda d'un i l'altre. Per això tenim (*Prouerbiorum*, decimo octavo): *Frater qui adiuuatur a fratre ciuitas firma*; i vol dir que llavors és ferma i forta la comunitat de la ciutat quan l'un ajuda l'altre; així com el bon frare ajuda de cor el seu germà.

La tercera és que tots els homes de la comunitat no poden ésser iguals ¹. S'assembla aquesta

¹La idea de la desigualtat bàsica entre les persones ens és

proposició a la segona, ja que l'un ajuda l'altre segons el seu estament, així com diu la segona. El fet que les diverses necessitats dels homes requereixin ajudes d'oficis no iguals, demostra que els homes no són iguals d'oficis en llur estament.

I que així sigui, que les necessitats dels homes requereixin ajudes iniguals, perquè la necessitat que requereix que l'home sigui ajudat per la justícia no és igual a la necessitat que requereix que l'home sigui ajudat en fam o en set.

repugnant políticament avui en dia, però era essencial en el segle XIV. El que és interessant és veure fins a quin punt en el pensament medieval es buscava harmonitzar aquest principi de desigualtat amb la recerca de la màxima concòrdia civil, com es buscava compensar les desigualtats socials, polítiques i culturals amb altres criteris i regles de comportament que obliguessin més als més afavorits. Sovint els governs obliden que avui en dia la igualtat entre les persones, consagrada jurídicament i moralment, no ha d'amagar la realitat de grans desigualtats existents, no sols econòmiques, socials i culturals, sinó també d'estils de vida, de nivells d'accés a la informació, de preferències, de percepcions, etc. En definitiva, la gran, i a més creixent, desigualtat i diversitat de la societat, en molts aspectes políticament rellevants. Avui, cada vegada més, l'"interès general" no pot ser definit més que com una suma d'una gran diversitat d'interessos de grups socials diferents. I, aleshores, cal cada cop més promoure sistemes de valors que puguin ser compartits.

Perquè la primera necessitat té menester d'aquell que manté la justícia, com és aquell que té senyoria, i a la segona és suficient un pagès, un flequer o un taverner, els quals no són iguals que aquells que han de sostenir la justícia; i així com s'ha dit d'aquest, així ho podem dir de molts altres oficis de la comunitat.

La quarta és que la cosa pública és composta sumàriament de tres estaments de persones, això és: de menors, de mitjanes i de majors. I aquesta composició és com un cos humà compost de diversos membres ¹; i així ho diu sant Pau (*Ad Romanos, XII*): *Sicut in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi unum corpus*

¹ La metàfora del cos humà per explicar la cohesió social malgrat la desigualtat és clàssica del pensament cristià medieval, tant per referir-se a la societat civil com a l'Església. És una mostra radical de com es buscava formular una ideologia de cohesió social que apaivagués la consagració de la desigualtat social. L'èxit polític molt recent a les democràcies avançades del comunitarisme, dels valors i les organitzacions solidàries, l'interès polític creixent per l'estructura familiar, l'èmfasi en els discursos de valors, són fenòmens ben actuals que van pel mateix camí: crear sistemes de valors compartits que compensin, no ja la desigualtat estamental, però sí la diversitat social.

sumus in Christo; i vol dir que, de la mateixa manera que diversos membres formen un cos i fan diverses funcions en l'home, diverses persones i oficis aplegats fan un cos i una comunitat, la qual és anomenada la cosa pública cristiana. I per això, Víctor, parlant d'aquesta matèria en el seu tractat i volent ensenyar de quina manera la cosa pública era semblant al cos de l'home, diu que en la cosa pública hi ha un cap, que és aquell qui té el regiment o senyoria; els ulls i les orelles són els jutges i els oficials; els braços són aquells que defensen la cosa pública, aquests són els cavallers i els homes d'armes; el cor són els consellers; les parts generatives són els predicadors i els informants; les cuixes i les cames són els menestrals; els peus que trepitgen la terra són els pagesos que la conreen i la treballen per llur ofici tostemps.

CAPITOL II

COM SEGONS L' EXEMPLE DELS MEMBRES DEL
NOSTRE COS S'HAN D'ESTIMAR AQUELLS QUE SÓN
APLEGATS A FER UNA COSA PÚBLICA

Després d'això l'esmentat doctor aporta a

propòsit la paraula de l'Apòstol al·legada fa poc, ensenyant com cada bon home de la comunitat és i ha d'ésser membre viu i veritable de la cosa pública i ha d'ésser com els membres del cos viu. Car diu ell: Observa el membre que viu en el cos on és naturalment situat i atén quina manera té, i veuràs primerament que l'amor que té un membre cap a l'altre és tan fort que l'un serveix diligentment l'altre i que tot això que aquell fa serveix als altres. En tenim exemple, car l'ull no solament es veu a si mateix, sinó que també vigila el peu que no ensopegui, i la mà que vagi a treballar, i tot el cos que se sàpiga governar. Així mateix, el peu no solament se serveix a si mateix, sinó que també serveix a l'ull, car el porta allà on vol veure o mirar quelcom, i serveix així mateix a tot el cos i als altres membres portant-los allà on volen anar. Així mateix, la llengua parla per servei de tot el cos, i la boca menja per sustentació de tot el cos, i si massa menja fa mal a tot el cos, per tant, l'error d'un membre perjudica tot el cos.

Semblantment, pots veure que si un membre sofreix mal, els altres se'n planyen, ja que si colpeges algú al cap o en qualsevol altre membre,

tan aviat com el braç s'hi para i li fa d'escut, la boca crida ajuda i dóna senyals de dolor. I si de vegades, per ventura, un membre nafra l'altre i li fa mal, el membre ferit o nafrat no demana venjança, ans tot el cos està trist i es plany del mal que el membre nafrat haurà pres. Pots així mateix veure que un membre no té enveja de bé ni d'ofici de l'altre, ni mai un membre no es vol separar de l'altre; ans si un membre és tallat del cos, tots els membres i tot el cos tremolen, i defalleixen i avorreixen aquella separació quasi com una mort.

(...)

CAPITOL III

COM LA LLEI CRISTIANA ÉS NOBLE I FONAMENT
PRINCIPAL DE LA COSA PÚBLICA, I COM ALGUNS HAN
CONSIDERAT EL CONTRARI.

Per les paraules dites anteriorment sembla com sant Pau singularment informa els cristians que s'estimin molt els uns als altres així com aquells qui sobre tota altra nació tenen llei de perfecta caritat, i qui més mena amor i més l'en-

senya, i qui millor informa la cosa pública que cap altra llei que al món sigui. I això ensenya sant Agustí en la seva cinquena homilia, on diu així: “Qui vulgui veure les grans excel·lències de la santa doctrina evangèlica, que atengui com ella ferma i lliga en gran manera tota la cosa pública, ja que aquesta esquiva la injustícia en els regidors, la irreverència en els súbdits i predica a tots humilitat, paciència i pietat, i que estingui tant d'amor cap als altres com cap a si mateix i esquiva tota avarícia i tota immundícia i malignitat. ¿Qui, doncs, tan bé i tan ferm ensenya a fundar la cosa pública com aquesta sagrada doctrina, i que tot mal esquiva, i mana tota virtut i tot això que pot moure l'home a estimar nostre Senyor Déu i el seu proïsme i a aconseguir la glòria perdurable?” I vol dir, per això, que els cristians, sobre totes les nacions del món, servint llur llei són els més aptes del món, i els més encaminats a mantenir la cosa pública.

(...)

CAPÍTOL VIII

COM EL BON REGIMENT DE LA COSA PÚBLICA
REQUEREIX QUE LES LLEIS SIGUIN FETES EN FAVOR
SEU I QUE SIGUIN BEN OBSERVADES PER TOTS

Requereix encara la cosa pública per a la seva conservació que sigui ordenada i regida per nobles i profitoses lleis, i aquest és el seu segon fonament principal. I per tal heu de saber aquí que diu Tul·lius (en el primer llibre de la seva *Rethorica*) que els jutges tostemps han de girar les lleis per a la conservació de la cosa pública, ja que per això són fetes principalment.

I així com la medicina no és feta per a profit del metge, sinó que és solament per procurar salut al malalt, així la llei no ha d'ésser feta per a profit personal del príncep ni d'altre en particular, sinó per a profit de la cosa pública, la qual tots o molts nafren; per tant, el príncep, que ha d'ésser el bon metge, estudia amb bones lleis i amb bons costums per tornar-la a la salut, això és en bon estament ¹. Semblantment diu sant

¹ Les lleis han de ser fetes i aplicades en benefici de la cosa pública, i no del príncep ni del jutge, i han de basar-se en la caritat i la justícia. Aquí tenim el principi de bon govern des de la moral

Ambròs (homelia prima de *l'Exameron*). I per tal que nostre Senyor Déu sigui favorable als observants les lleis, aquestes han d'ésser fundades en la caritat i en la justícia, i llavors aquells qui volen fer mal no es poden excusar sota l'ombra de la llei. No res menys, que és un abús sobirà que la llei, que ha d'ésser regla directiva a l'home per anar dret en la veritat, i ha d'ocupar-se principalment de l'honor i la glòria de Déu, sigui contra la llei divinal i sigui precipitant i derroçant l'home en tot mal.

(...)

cristiana. En les nostres societats laiques actuals pot semblar inadequat invocar principis morals cristians no necessàriament compartits per tothom, però és igualment necessari poder invocar un sistema de valors generalment acceptat. Construir una moral laica i cívica, però no menys present ni vigent que la moral cristiana a l'època medieval, sembla un fonament de la vida política i social necessari i ben actual. El paradigma tecnocràtic de l'"acció política eficaç i eficient i prou", va ser un paradigma de modernitat fa alguns decennis, però no sembla suficient avui per mantenir i ampliar la cohesió social.

CAPITOL IX

COM EL BON ESTAMENT DE LA COSA PÚBLICA
REQUEREIX QUE PRINCIPALMENT ELS
MAJORS OBSERVIN LES LLEIS

I nota aquí, en especial, això que s'ha dit sobre l'observació de la llei quant als majors, ja que si els majors serveixen primer les lleis i els menors temen no observar-les, els mals homes i els criminals es corregiran abans. Per tal diu Salomó, (*Sapientiae*, I): *Virtus probata corrigit insipientes*; i vol dir que la fortalesa és una virtut aprovada i que l'observança de les lleis, quan és trobada i posada en el regidor, corregeix poderosament els folls per vergonya i per temor.

(...)

Fixa't com la mala vida del gran home és la manera de fer semblant als altres o pitjor. No res menys, mostra que sempre que el senyor que no guarda la seva llei no l'aprova, sinó que la té per nul·la ja que no la vol guardar i li esdevé com al lleó, que totes les petjades del davant desfà amb l'arrossegament de la cua.

(...)

Perquè, per gran vergonya dels grans senyors cristians, llegim dels infidels passats que per tal que les lleis profitoses a la cosa pública s'observessin millor, no perdonaven les seves pròpies persones, ni els fills, ni les mullers, ni cap criatura, i fos qui fos que actués contra la llei immediatament era punit segons el rigor de la llei i llavors la cosa pública es mantenia noblement i estava en el seu valor i en la seva virtut ¹.

(...)

¹ Que els governants i els governs han de ser els primers a complir la llei sembla avui una cosa òbvia, potser molt menys al segle XIV. Però encara avui els ciutadans s'assabenten cada dos per tres d'escàndols de mal ús del poder i dels cabals públics per part d'alguns governants. L'honestedat en l'exercici del poder és encara una assignatura pendent de la nostra societat. I també, tot i que no és habitualment motiu d'escàndol, massa sovint els poders públics incompleixen la llei per inèrcia, rutinàriament, pel que fa a la legislació de garantia dels drets dels ciutadans. En molts temes d'aquest camp hi ha hagut una important modernització legal (garanties en el procediment administratiu, en els drets de protecció de les dades, i altres) que no s'està aplicant, no tant per malícia com per estalviar el cost d'actualitzar i modernitzar els sistemes de treball. Això és també una forma d'incompliment del principi de legalitat per part dels governs, de la qual se'n parla molt menys.

CAPITOL XI

COM ELS MALS REGENTS DESTRUEIXEN TOTA LA COSA PÚBLICA

Mes en el temps present és caiguda tota la cosa pública pels mals regiments dels prínceps i dels regents, que cap llei que facin no pot durar, sinó que tot seguit la deixen morir per llur negligència o la revoquen per llur poca virtut i inconstància, i, si es té, la tindran contra els menors i no contra els majors. I fan de la llei tela d'aranya, que no pot retenir res que sigui fort, mes reté mosquits i coses sense força. Fixa't què fa el defalliment de la consciència, la poca virtut, la poca fortalesa, i el poc amor a la comunitat, i ésser efeminat i sense cap bonesa, i ésser moll, i fred, i tebi en tota cosa de bé.

Per tal, llavors quan els simples veuen que els regidors deixen així morir les lleis, els ho han de dir amb fervor guardant sempre la reverència, i el lloc i el temps ¹.

(...)

¹ Els ciutadans han de dir-li als governants, amb respecte i bones maneres, quan i per què ho estan fent malament. Eiximenis

CAPITOL XII

EL QUAL ENSENYA EL TERCER FONAMENT DE LA COSA PÚBLICA, QUE ÉS MANTENIR RIGOROSAMENT LA JUSTÍCIA

El tercer fonament principal de la cosa pública és que sigui regida per la veritable justícia. La raó per la qual el profit i el bon estament de tota la comunitat requereix que sigui regida per la justícia és que de la justícia, com de la veritable virtut surt tot el lligament, el sosteniment i la fortalesa de la cosa pública.

(...)

Perquè el temor de la justícia fa segurs tots els treballadors en mar i en terra, fa estar sense por els solitaris, dóna ferma esperança als pubills i a

ens parla del dret dels ciutadans a criticar els governs. Ens parla, en llenguatge d'avui, de participació ciutadana, perquè si els ciutadans han de guardar "la reverència, i el lloc i el temps" per fer-ho, és que els governants han establert prèviament el lloc adequat, el temps adequat i el canal adequat per tal que els ciutadans puguin exercir aquest dret. La participació dels ciutadans en els afers i les decisions públiques no pot ser una entelèquia que sorgirà espontàniament dels moviments cívics; ha de ser un procés generat, promogut i organitzat des de les institucions.

les viudes desemparades, fa fugir els criminals i espanta tots els malfaents, alegra tots els homes de bé; a més a més, per confirmació de la seva fortalesa, fa que no solament fortifiqui la cosa pública, sinó que, pel seu gran valor i noblesa, fa durar la companyia dels lladres, ja que si el seu príncep no serveix la justícia en distribuir les coses furtades, els altres el deixen o l'ajuden, així com es veu per clara i manifesta experiència.

(...)

CAPITOL XIII

EL QUAL EXPLICA EL QUART FONAMENT DE LA COSA PÚBLICA, QUE ÉS LA FIDELITAT

El quart fonament principal de la cosa pública és la fidelitat guardada entre els homes. La raó és, així com perseverar amb persones deslleials lleva el cor i l'audàcia de fer justícia i coses àrdues i de valor a aquell a qui pertany fer-la; quan el regent sent fidelitat i lleialtat entre aquells entre els quals habita, llavors el cor se li

enforteix per fer virtuosament i sense por tot el que es pertany al seu ofici.

Semblantment, si aquell que parla en el consell pel qual es regeix la cosa pública on hi ha grans falsejadors i enganyadors que amb les seves manyes li destorbaran el seu bon consell o li revelaran, mai aquest home podria aconsellar íntegrament ni perfecta, car pensarà així: “Aquest és tal; i així, per què em cal a mi donar aquest bon consell posat que no se'n seguirà res de fet per aquest i aquells, que falsament ho destorbaran, ans se'n seguirà mal, car revelaran ells mateixos el meu consell a aquells que tostemps seran els meus enemics?”. Fixa't com per temor d'infidelitat el bon consell és perdut, el qual en presència d'homes lleials aniria endavant i aprofitaria molt a la comunitat. I és així que quan hom s'ha acostumat a ésser deslleial, mai o rara vegada se'n voldrà corregir.

Conta la faula que el lleó tingué consell amb totes les bèsties que batallaven contra els ocells, els quals els feien molt de mal i els descobrien quan anaven a caçar. I digueren algunes de les bèsties majors al lleó: “Senyor, que surti la gui-

neu del consell, car si no ho fa, ens revelarà el consell”. Digué el lleó que no ho havia de fer, que també era interès de la guineu “això que ens fan els ocells; no res menys, que tots aquells que estan en el consell han jurat mantenir-ho en secret; a més que en revelar el consell hi haurà pena de traïció. Per això no sembla que la guineu gosi ni vulgui revelar el consell, ja que tants perills li van”. “Senyor”, digueren les dites bèsties, “tan lleig vici té d'ésser falsa i deslleial, que encara que tots els perills del món fossin davant seu no en temeria cap. I posem que els temés, ja que nosaltres tenim al cor que la guineu és entre nosaltres, en cap moment no bastarà el cor de donar-vos bon consell tement-nos la seva deslleialtat i vici i creient que ràpidament revelarà el consell”. Llavors totes les bèsties cridaren en veu alta que la guineu se n'anés fora, i així fou fet.

(...)

CAPITOL XV

QUE DIU QUE ELS PRÍncePS I ELS POBLES S'HAN DE
GUARDAR FIDELITAT ENTRE SI MATEIXOS I EN
QUINES COSES I DELS MALS CONSELLERS
DELS PRÍncePS

Per tal que els súbdits tinguessin molta fidelitat, volien que els prínceps la guardessin als vassalls fins a la mort. I deien que igual és traïdor el príncep al seu vassall quan li trenca la fe, com el vassall al senyor, però de major pena és digne perquè la fidelitat i tota la virtut més s'ha de manifestar en el príncep que en el vassall, i la cosa pública mai no serà ben regida si el príncep no guarda fidelitat als seus vassalls i súbdits. I raó és que en aquest cas el príncep perd tot el cor dels súbdits, i per consegüent la cosa pública va a terra, puix que el cap no està unit amb els membres: així com el cos de l'home és mort si el cap li és llevat, i el cap així mateix es mor si és separat del cos ¹.

¹ Quan llegim aquesta exigència de fidelitat entre el príncep i els seus súbdits i entre els súbdits i el príncep ho percebem com una relació tan personalitzada que la sentim llunyana de la nostra realitat actual. Però aquest és el problema ben actual del distanciament, de la pèrdua de legitimitat, dels governs en relació a la ciutadania. La societat s'ha fet molt més gran i complexa i les interaccions

És veritat que els mals i folls prínceps, per tal com ningú no els vol dir el seu desplaer i cap súbdit no és bastant de reptar-los de fe, per grans infidelitats que facin, no ho tenen per infidelitat, ans arriben a tanta bogeria que no es pensen que ells puguin ésser deslleials a ningú, com si fossin déus impecables per natura; i, com si fossin déus, es pensen que tot el que fan els és degut, i així van a la perdició. I en tenen part els seus mals consellers que els donen a entendre tals follies; i per tal en tenen llur paga finalment, ja que Déu gira els vents i el cor dels prínceps contra ells, i finalment els fan occir, i els lleven així mateix tot quant han reunit d'ells en llurs serveis.

(...)

Totes aquestes coses mostren com la fidelitat és sobiranament necessària per al bon estament de la cosa pública, especialment aquella lleialtat que és del príncep al poble. Car d'aquella que és

entre govern i ciutadans ja no són personals, sinó a través de mediadors de tota mena: agents socials i econòmics, mitjans de comunicació, autoritats intermèdies... però això complica i fa més difícil que mai, aquesta necessària identificació entre ciutadania i govern. Cal un esforç cada cop més intens i un ús cada cop més rigorós de recursos experts perquè aquest lligam no es trenqui.

del poble al príncep no en cal parlar, ja que és cosa natural de tot poble estimar caramente el seu príncep i senyor; i comunament cap poble mai no vol mal al seu príncep, sobretot quan el veu noble, bo, just i amant dels seus vassalls; i una de les majors alteracions i una de les majors afliccions i regiraments que té el poble, és canviar de senyoria antiga que hagi estat bona.

Pel que fa a la lleialtat que hi ha entre els homes de la comunitat, sapiguen que és molt necessària i que no es pot preuar.

(...)

CAPITOL XVI

QUE DIU QUE EL CINQUÈ FONAMENT DE LA COSA PÚBLICA ÉS QUE SIGUI REGIDA PER BONS CONSELLERS

El cinquè fonament de la cosa pública és que sigui regida per bons consells. Car diu Salomó (*Prouerbiorum*, XXIV): *¿Quid salus est nisi multa consilia?*; i vol dir que allà on hi ha bons i molts consells, la cosa pública està segura i

salva de molts mals. I aquí entén que encara que molts bons consells siguin profitosos a la cosa pública, tals consells no surten de la comunitat dels homes, car comunament no és bona per aconsellar en altes coses; i per això, la multitud dels bons consells solament està en pocs homes. Raó: és així perquè la saviesa no es troba sinó en pocs, segons diu la Santa Escripura. Com, doncs, els bons consells solament surten d'homes savis, solament en pocs homes hi ha la multitud de bons consells. D'aquesta raó se segueix que a tractar altes coses, grans i perilloses, no hi ha d'ésser cridada multitud de gent, sinó que solament s'han de tractar per poques i elegides persones. I així ho fan comunament totes les comunitats del món, que tot el que pertany al regiment de la cosa pública és tractat per alguns pocs que són reputats els més savis i els millors de la comunitat ¹.

¹ La necessitat que governin els millors i els més savis és un dels pocs paradigmes vigents a la vegada en molts sistemes polítics diferents, i també en el nostre actual. Però sovint no es creen les condicions adequades per fer-lo realitat. Un dels obstacles és una opinió molt estesa que la saviesa dels polítics ha de ser personal; molta gent pensa que és una mena de trampa que els polítics utilitzin gabinets, i assessors, i experts professionals per ajudar-los a

I que així sigui necessari, ho demostra encara que les comunitats aplegades són aviat avalotades i disposades a bregues entre si mateixes quan l'un contradiu l'altre, i fan remor tan aviat com no tenen enteniment. I hi ha perill que el poble no s'avaloti contra aquells que són principals, contra els quals la comunitat i la multitud és comunament abans commoguda.

Igualment, els consells cal tenir-los sovint en les comunitats notables, i així és que la multitud del poble és comunament entesa en les seves obres artificials, necessàries per a la sustentació de llur vida o per satisfer la cosa pública; pel qual és necessari que la multitud no deixi aquestes obres per res, i que per consegüent deixi el consell a alguns pocs diputats d'aquesta cosa. Això no vol dir perjudicar les festes, en les quals, per raó de la reverència i el manament divinal, convé que el poble deixi tota obra servil i manual. I per consegüent, val més que els consells es tinguin comunament per pocs homes i solament diputats només d'això.

governar sàviament. Molts governants, sensibles a aquesta opinió, prescindeixen de suports tècnics que necessitarien.

També, el consell demana que sigui secret, però allò que molts saben no pot ésser secret; per la qual cosa convé que en el consell hi hagi pocs homes.

Igualment, és necessari que el consell sigui ràpid, car certa cosa és que abans és enllestit o conclòs el consell de pocs que el consell de molts, ans és de gran dificultat concordar una multitud quan cadascú té la seva opinió. Per la qual cosa sembla que més val que els consells siguin tinguts per pocs homes que per molts.

També, si la comunitat erra per mal consell, més val que en tinguin la culpa alguns pocs que no que la tinguin tots i que tota la comunitat en sigui difamada.

Malgrat això, és necessari que en alguns casos que vénen a vegades, siguin fets consells generals: no que tota la multitud del poble hi sigui, però sí els caps dels oficis i de les professions, de manera que tota la comunitat opini en aquella cosa que es fa per la dita generalitat i la multitud reunida.

CAPITOL XVII

ON EXPLICA ALGUNS ADVERTIMENTS PERTANYENTS ALS CONSELLERS DE LA COSA PÚBLICA

Sobre aquesta matèria dels consellers i de la cosa pública has de notar alguns advertiments que diu Eutròpius en el tractat que féu de la cosa pública.

El primer és que els consellers de la comunitat han estat anomenats per diversos noms segons les diverses propietats de llur ofici.

Els romans anomenaven tot el consell de Roma “senat”, això és congregació sensada i amb seny, ja que aquí és sobiranament necessari el seny i la saviesa. Els italians els anomenen “priors”, ja que són els primers i els més honorables homes de la comunitat; i per això els ha d'ésser feta major reverència que a tots els altres, i això per honor de la comunitat de la qual ells són cap i cor durant llur regiment.

Els catalans els anomenen “consellers”, ja que principalment és a ells a qui pertany aconsellar la cosa pública. Els valencians els anomenen

“jurats”, ja que en el començament del seu ofici ells fan jurament especial d'aconsellar i de mantenir la cosa pública segons llur poder. I així mateix veureu que en cada regió tenen un nom especial, significat alguna dignitat o propietat especialment pertanyent a llur ofici.

La segona observació és aquesta: que els bons consellers de la cosa pública fan més, i la seva obra és major que la de tots els altres. Això diu expressament Tul·li (*De senectute*, capítol X), i per tant es prova, car diu que els consellers són a la cosa pública com el patró és a la nau, que encara que estigui seient, fa major obra governant la tripulació de la nau que no fan els altres per gran treball que sofreixin. Així com, malgrat que més treball corporalment passa en els seus membres un llaurador que un príncep bo, sense comparació és major i millor l'obra del príncep ben regent que no l'obra del pagès llaurant o cavant la terra. I aquesta dignitat i altesa d'obra fa els prínceps dignes d'especial honor i reverència ¹.

¹ La feina dels governants és la més important i la més digna d'honor i reverència, ens diu l'autor. Aquesta necessitat sembla que

(...)

CAPITOL XVIII

QUE PROVA AMB DIVERSES RAONS QUE TOTHOM HA D'AJUDAR LA COSA PÚBLICA AMB GRAN COR I ESFORÇ

Sembla, doncs, per això que s'ha dit, que cinc són els fonaments principals de la cosa pública, a saber: la concòrdia, l'observació de les seves lleis, la justícia, la fidelitat i la saviesa de consell per què es regeixen; i sembla que cadascuna d'aquestes coses són virtuts altes i meravelloses. Segueix-se, doncs, que la cosa pública governada per aquestes cinc vies és situada en aquests

es contradigui avui en dia amb la de proximitat del governant amb els ciutadans, i de vegades passa a les nostres institucions que en nom d'aquesta proximitat els governants renunciïn a rebre contraprestacions per la seva funció que fan que aquesta funció n'acabi perjudicada. Per exemple, la retribució. No té sentit que els sous de molts càrrecs de govern siguin ridículament baixos en comparació als de càrrecs directius de nivell similar del sector privat. Un altre exemple, les distincions protocolàries. No té tampoc sentit que en nom d'un fals i mal entès principi igualitari s'eliminin cerimonials i protocols que escenifiquen la transcendència social de la feina de governar.

cinc fonaments, i és cosa ferma en si mateixa, estable, divinal i figura de la cosa pública final, és a dir, de la sagrada ciutat de paradís, que és la principal cosa pública perquè és la nostra final i gloriosa ciutat.

(...)

CAPITOL XXII

EN EL QUAL LLARGAMENT ES TRACTA COM CADASCÚ
A LA COMUNITAT HA D' ÉSSER OCUPAT, GRAN O
POC, DRET O IMPEDIT, HOME O DONA

Per raó d'això ens ensenyaren els antics que en cap comunitat ningú no fos ociós. Car els cavallers han d'ocupar-se certs dies en exercicis d'armes, i cada dia n'han de disputar entre ells mateixos, i generalment no hi ha d'haver ningú que no estigui ocupat en alguna obra o feina. Els rics homes ciutadans així mateix han d'ocupar-se a estudiar i a llegir en les seves cases notables llibres que siguin sobre el regiment de la comunitat i sobre llur vida o alguna cosa profitosa; i han d'aprendre de saviesa de manera que puguin ben governar i aconsellar la cosa pública quan

els sigui encomanat de donar sans consells quan serà temps i lloc, i se sàpiguen ben regir. I generalment aquests i aquells i tots els que no ho tenen per ofici, han d'esquivar molt les places, els llocs, tota congregació inútil per a ells i qui els pugui torbar el seu estudi, i no donar ocasió de molt parlar ni de moure discòrdies. Car diu Aristòtil (in VII *Phisicorum*) que l'ànima nostra es fa sàvia veient l'home i estudiant.

Les dones, així mateix, que són honrades i riques, tostemps han d'estar ocupades en obrar de seda, o en filar, o en algun bon exercici, pel qual ajuden la comunitat i llurs cases i es guarden d'ociositat; car l'ociositat és la mare de tot pecat, segons diu sant Jerònim. Així mateix ho han de fer les donzelles.

L'estament clerical ha d'ocupar-se, en el temps que és fora de l'ofici divinal, en l'oració o en l'estudi de la santa Escriptura, així com més avall ensenyarem, en el XI llibre. I ja que aquests són ocupats, gran perjudici i vergonya seria per als simples i els menors que no estessin ocupats, que han de viure de llurs treballs. D'aquests no en cal parlar, ja que per força han

de treballar si volen viure; solament dels majors és la dificultat que es vulguin ocupar i fer això que s'ha dit. Nota aquí que a ningú de la comunitat li ha d'ésser permès estar ocios per res, car l'ociositat fa l'home inútil, i no solament inútil sinó fins i tot perjudicial per a la cosa pública, quan de l'ociositat surten paraules, i d'aquelles paraules n'hi ha de falses i mentideres i que provoquen diversos mals als altres. A vegades en surten paraules que posen en discòrdia la comunitat, i això posa en perill de destruir la cosa pública.

(...)

CAPITOL XXIII

COM HAN D' ÉSSER VEDADES LES ARTS I ELS
OFICIS DAMNIFICANTS PER A LA COSA
PÚBLICA O COMUNITAT

El segon punt principal que ensenya aquí mateix Avicenna, és que, per al bon estament de la cosa pública, els regidors han d'esquivar tots els oficis corruptius o que provoquen mal, així com són els jugadors públics i els qui en fan

ofici, i els lluitadors i els alcavots. I per aquesta mateixa raó han d'esquivar totes les doctrines pecadores i prohibides, com és la nigromància, la quiromància i semblants; així mateix totes les arts dolentes, com l'art de saber furta o enganyar o entabanar.

I per això han d'esquivar els alquimistes, que comunament són bojós, i enganyadors i gastadors del seu i d'altri, i mai no arriben a la fi d'allò que volen, i es veuen fondre i perdre. I són així encarnats en aquella pestilència, que mai no se'n volen allunyar, i per això quan, en el temps present, molts homes dels quals hom mal cuidaria, es donen a aquesta follia. I sapiguen per cert que, encara que l'alquímia sigui possible, Déu, per conservació de la cosa pública del món, no la revela sinó a molt pocs i rara vegada; i ho fa a aquells que no entenen en riqueses ni s'aprofiten mai de ningú, mes solament si a bé Déu qui tan poderós se mostra en l'obrar i en l'amagar. Contra aquests et dono tal document, que no els creguis de res que et prometen ni et diguin, car si ells sabien això que diuen que saben, més s'estimarien emprar-ho per a ells mateixos que per a tu; i si ho sabien, no gastarien el seu, ni anirien

pel món així dolents.

(...)

CAPITOL XXXII

QUE RES NO ES FACI EN LA COMUNITAT PER ELECCIÓ,
PER ESQUIVAR LA DISCÒRDIA

Aconsella encara aquest doctor que, per al bon estament de la cosa pública, que totes les cerimònies i costums que puguin torbar la pau i la concòrdia siguin foragitades de la cosa pública. I diu que entre les altres que posen gran discòrdia en la cosa pública, hi ha les eleccions dels presidents i dels oficials, car estrany és que cap elecció es faci amb la concòrdia de tots els que elegeixen, i, per consegüent, en tota elecció hi ha alguna discòrdia, de la qual sovint vénen grans mals ¹. Car, com diu Aristòtil, poc error i

¹ Sembla que Eiximenis sigui contrari a les eleccions, però més endavant queda clar: proposa que les eleccions siguin per vot secret. L'obsessió per la concòrdia civil del pensament medieval establia aquestes pràctiques, així com també l'elecció per sorteig. Actualment acceptem i promovem el debat polític i l'acarament

discòrdia en el començament és molt gran en la fi.

Per tal, doncs, que aquest mal cessi de tots punts, aconsella que tota manera d'elegir per manifestació de les voluntats dels eligents cessi, i siguin tingudes les maneres que avui tenen algunes notables comunitats d'Itàlia, això és, que si la comunitat ha d'elegir duc o batlle, o qualsevol altra persona d'algun ofici, i per l'ofici aquell són proposats tres o quatre, llavors ells posen al cap de la ciutat tantes bosses com són aquells qui són proposats per elegir, i donen a cadascun dels eligents els quatre noms dels quatre homes proposats per aquell ofici o algun senyal de plom fet novament. Cada un dels eligents, un després de l'altre, se lleven i van a les bosses

electoral entre forces polítiques com una manifestació de la pluralitat democràtica, i les persones més coneixedores del sistema polític ho troben natural i positiu. Però potser oblidem massa sovint que moltes manifestacions de pluralitat política són viscudes per molta gent com una picabaralla crispada i alteradora de la pau social. Caldria segurament que en els fòrums polítics tots els actors es comprometessin a combinar les manifestacions de pluralitat amb manifestacions de consens i compromís, que existís una litúrgia institucional consensuada de difusió i de promoció dels valors compartits del sistema polític i social.

aquelles, assignades cadascuna al nom dels proposats, i posen la mà on porten els senyals a cada una de les bosses: així que ningú no pot saber en quina bossa han posat el seu senyal aquells que van a les bosses. I quan tots els eligents han passat per les bosses, aquella bossa en què hom trobarà més senyals o més noms d'un d'aquells proposats a elegir dóna a entendre qui ha d'ésser elegit per la major part dels eligents, i llavors mateix investit d'aquell ofici. I ningú no pot saber qui l'ha elegit, car cadascú posa la mà en cada una de les bosses i hom no sap de ningú en quina bossa deixà el seu senyal. És veritat que quan la comunitat dóna a cadascú els quatre noms, llavors no cal sinó una bossa, en la qual cada un dels eligents posa el nom que vol. Així que, si l'elecció es fa amb una bossa, llavors cada un dels eligents té quatre noms; si es fa amb quatre bosses, basta que cadascú tingui un senyal i que el deixi en la bossa que vulgui, posant la mà secretament dins, com ja s'ha dit.

Hi ha altres regidors que ho fan per sorts, ja que tindran els noms dels proposats per la comunitat i posaran cada un d'aquells noms en rodolí petit de cera, i després posaran els dits rodolins

en un bací d'aigua, i els han de barrejar; i després fan venir un infant petit que no tingui coneixença de ningú dels rodolins i en pren un qualsevol. I el que pren, sigui quin sigui el nom dels proposats, aquell té l'ofici. I nota aquí que, fet això amb la divinal invocació per cessar la divisió en la comunitat, no és pecat, segons que diu sant Agustí i ho hem ja posat en el segon llibre parlant de sorts en la matèria del primer manament. I generalment defineix aquest doctor que en tota manera semblant de què pot néixer torbament en la cosa pública, més val que la cosa aquella es parteixi per aquestes maneres que no per via bregosa.

Solament són excepció les eleccions eclesiàstiques les quals la santa Església ha ordenat que no siguin fetes per sorts, mes per l'escrutini acostumat de veus que expliquen les voluntats dels eligents.

CAPITOL XXXIII

COM ELS MERCADERS SÓN VIDA DE LA COSA
PÚBLICA

Tanta és la noblesa de la cosa pública ben regida i tant és el profit que se'n segueix a tots en general i a cadascú en especial, que tots quants són en la comunitat, grans i pocs, vells i joves, i pobres i rics, homes i dones, clergues i seglars, senyors i vassalls, i tots hi han d'ajudar amb tot llur poder i saber que vetllen amb el seu consell i seny; els joves amb llur força i vigor; els pobres segons la seva facultat; els rics amb les seves riqueses, els homes tots d'això que saben i que els és manat; les dones, deixant folls ornaments, perles i altres arreus, per no carregar els marits de despeses; els clergues amb les seves oracions contínues; els seglars amb armes i amb diversos altres treballs, fins que la comunitat estigui en bon estament.

I diu aquí Filògulus, moralista, que entre els altres oficis que posen la cosa pública en bon estament hi ha els mercaders, car terra on la mercaderia corre i abunda, tostemps és plena, i fèrtil i en bon estament. Per això, els mercaders

diu que han ésser favorits sobre tota la gent seglar del món, ja que diu que els mercaders són vida de la terra on són, i són el tresor de la cosa pública, i són menjar dels pobres, i són braç de tot bon negoci, de tots afers perfecció. Sense els mercaders, les comunitats cauen, els prínceps es tornen tirans, els joves es perden, els pobres es lamenten. Car els cavallers i els ciutadans que viuen de rendes no es preocupen de grans almoines; solament els mercaders són grans almoiners i grans pares i frares de la cosa pública, sobretot quan són bons homes i amb bona consciència. Ensenya Déu en ells grans meravelles, car com no hi ha res que els faci mal sinó Déu, ells contra tota impugnació comunament suren en alt, per gràcia de Déu especial, sobre tots els altres de la comunitat. I quan el món n'hagi menester, així reis, prínceps, i grans i pocs, com súbdits, i generalment tothom els pren i els furta, però ells sempre tenen més que els altres i més de bé fan que tots els altres.

I creu sens dubte que nostre Senyor Déu els fa misericòrdia especial, en mort i en vida, pel gran profit que fan a la cosa pública, i pels grans treballs que sofriren en mar i en terra, i per les

grans pèrdues que sofriren sovint, les quals passen millor que l'altra gent per tal com ja s'hi han acostumat; i per les grans ànsies en què tostemps viuen. I per raó d'això diu aquest doctor que tota la cosa pública hauria de fer oració sempre especial per als mercaders.

CAPITOL XXXIV

COM ELS MERCADERS HAN D' ÉSSER AFAVORITS

Per raó d'això, en favor dels mercaders aconsella aquest doctor als prínceps, que els defensen per mar i per terra i que sobiranament es guardin d'agreujar-los per lleudes o per peatges o per qualsevol càrrecs, ans els han d'acollir en llur terra així com a fills, sense cap molèstia, mes amb molt amor, ja que de la seva vinguda tostemps els prínceps i llurs súbdits en tenen gran guany. Aconsella encara aquest que en favor de la mercaderia els siguin fets privilegis i gràcies especials i honors majors que a les altres gents, i mai no siguin rebutjats ni destorbats d'allí on vinguin, sigui de terra d'enemics, sigui de terra d'amics.

En favor, encara, de la mercaderia, aconsellen alguns antics i savis d'aquest temps que ha d'ésser vedat comprar rendes i violaris a tothom que pugui mercadejar, ja que encara que tals coses es puguin tenir justament, destorben la mercaderia que, sense comparació, és millor per a la comunitat. I es manifesta a ull, ja que qui té els seus diners en rendes, si li és vedat de no tenir-les, les ha de posar en mercaderia i hi ha de treballar per guanyar per mar i per terra, i llavors la terra serà més abundant.

I aquest favor a la mercaderia tingueren al cor els beneïts prínceps i prelats passats, que en favor de mercaders ordenaren tenir vaixells per mar per guardar-los de moros i d'enemics, i establien els portells i els passos perillosos i els reparaven per a aquell mateix fi. I ara els prínceps i els prelats presents, per gran perjudici de llur ànima, fan pagar als mercaders els deutes i altres càrrecs introduïts pel esguard, i no fan gens de servei. Fixa't com aquests rectors de la cosa pública són manifestos robadors i dissipadors de la comunitat, tant que meravella és que ningú vol mercadejar d'aquí en endavant.

CAPITOL XXXV

COM EL REVENEDOR FA MOLT DE MAL A LA COSA
PÚBLICA

Així com el mercader ha d'ésser afavorit pel gran bé que fa a la cosa pública, així el revenedor ha d'ésser perseguit i foragitat de la comunitat així com a capital enemic de la cosa pública. Car el revenedor tostemps desitja mal temps i carestia, i compra en gros amb l'esperança d'encarir la terra, i de tots punts és contrari al bon mercader, i mai cerca ni cessa de trafegar o de baratar sinó al seu profit. I això els confon Déu per les malediccions que el poble justament els dóna, per l'aflicció que els procura.

Contra aquests en especial han d'estar d'acord, i molt vigilar, els regents de la cosa pública, posant-los lleis i terminis que no gosin passar sense grans penes, a ells i als altres revenedors que encareixen la comunitat; i si cauen en les penes, que les executin directament.

(...)

CAPITOL XXXVI

QUE DIU QUE DE LA COMUNITAT SIGUIN FORAGITATS
ELS TRACTADORS D'USURA I ELS TRAFEGUERS. I AQUÍ
APAREIX QUÈ HA DE FER LA SENYORIA D'AQUELL QUE
SAP ALGUNA ART TRANSCEDENT

A més dels ja esmentats mals oficis, aconsella Gorgias, gran filòsof, que siguin foragitats de la comunitat els tractadors d'usures, d'interessos i de tota trafegueria, per tal que ni la gent ni la comunitat no es carregui de deutes per res.

(...)

CAPITOL XXXVII

QUE DÓNA TRES CONSELLS ESPECIALS PER
A LA CONSERVACIÓ DE LA COSA PÚBLICA

Interrogat el famós conseller Téter, després de l'exaltació de Roma com es podria conservar millor la cosa pública, va respondre que per tres punts, que són: perseguir els vagabunds, exalçar els reverents i demanar a tothom consell.

I declarant els punts deia així parlant del pri-

mer: Si els homes anomenats vagabunds, que van i estan ociosos, són expulsats fora de la comunitat, llavors cessa tota paor de lladres, i de bergants, i de murmuradors i de malbaratadors del pa. I per tant deia que els grans senyors que aquesta gent tenen a casa i els defensen perquè se'n serveixen per mantenir els seus propòsits, haurien d'ésser expulsats de la comunitat, ja que per al seu profit aquesta mala gent és sostinguda. Els grans homes antigament eren de gran bellesa i noblesa i per a profit dels grans llocs en què habitaven, mes des que es giraren al mal i a les guerres entre si mateixos, llur presència és gran càrrec del lloc on habiten, per moltes vies, i en especial per aquesta raó: quan ells mantenen tot mal home qui se'ls acosta, els mals homes, per la seva confiança, s'allarguen a fer mal.

El segon que deia Téter que exalçava i conservava la cosa pública, era l'exaltació dels reverents, això és que tostemps tinguessin l'ofici del regiment persones d'honor, que són aquells que es preen de llur estament, i de llur honor, i de bonesa i de fama, i d'ells mateixos i dels seus, i hi atenen fort, i que amen la comunitat i que no amen diners sinó, així com dit és, honor i fama

d'ells mateixos i dels seus, siguin qui es vulgui. I això ho vigilava molt el senat de Roma, sobretot quan elegia emperador; que quan el veien home reverent en els seus costums, no miraven si eren pagesos o cavallers o de l'estament que es vulgués. Car Dioclecià, emperador, el llevaren de l'arada i dels bous quan fou fet emperador. I així d'altres notables persones foren molt honorades segons que ells els trobaven reverents i dignes d'honor.

El tercer punt era demanar a tothom consell. Has de saber que, antigament, a Roma hi havia tal costum, que cadascú havia d'escriure i presentar a la comunitat la millor obra que sabés per al bon estament de la comunitat, i després es posava en obra de consell del senat. I tingues per cert que aquesta cosa és sobiranament profitosa per a la cosa pública, com ho és que, en cert temps de l'any, a cadascú li fos demanat de proposar en certs llocs de la comunitat les millors coses que sabés per profit del comú; car més veuen molts que pocs. I moltes coses posa Déu en el cor d'un simple home que no les posa en el cor dels majors; i després els regents principals, vist què diuen els altres, en poden elegir el que

els sembli que sigui millor ¹.

I aquests tres consells trobaren els romans que eren molt profitosos i conservadors de la cosa pública.

(...)

¹ Aquesta via de mantenir canals oberts per a iniciatives i propostes dels ciutadans, i sistemes de consulta popular directa, és habitual en el discurs polític actual, però en canvi no és molt usual a l'hora de la pràctica. Sembla que els governs tenen por del possible mal ús d'aquests canals, però convindria que percebessin també les oportunitats que ofereixen per a una més gran legitimació dels propis governs.

Traducción al castellano

(Versió original catalana: pàgina 3)

INTRODUCCIÓN

Francesc Eiximenis es un escritor catalán del siglo XIV. Este franciscano nacido en Girona viajó por toda Europa, llegó a ser obispo y fue consejero de la Corona catalano-aragonesa, del Papado y de los Jurados de Valencia.

Es precisamente a los Jurados de Valencia a quien dedica este libro escrito en 1383. Un pequeño tratado dirigido a aquellos que rigen la comunidad ("aquells qui regiment tenen de la comunitat") para que la puedan gobernar, dirigir y mantener correctamente y sabiamente ("bé e sàviament governar, regir e mantenir"), dado que en ellos reside la salud del pueblo ("estiga

principalment la salut del poble").

Es un documento representativo del pensamiento de la época medieval. Está inmerso en la visión cristiana de la vida civil y en el estilo literario del momento, con una gran cantidad de citas de los clásicos y de la patrística cristiana.

La finalidad divulgativa de esta colección nos ha llevado a no publicar la versión íntegra de la obra de Francesc Eiximenis, sino una selección, que ha seguido el criterio de preservar las tesis principales y de eliminar las numerosas citas de autores, así como las partes más estrictamente religiosas.

La versión castellana es una traducción a este idioma de la versión catalana, que no es la original en catalán medieval, sino una adaptación al actual, que respeta al máximo la sintaxis y construcción de frases del autor (excepto cuando podía dificultar su comprensión) y actualiza la ortografía.

PRÓLOGO

Este libro de Francesc Eiximenis tiene un gran interés histórico y literario, pero éste no es el motivo que nos ha llevado a editarlo; lo que queremos es servir a los objetivos de nuestra colección, que son la divulgación de nuestros clásicos sobre el arte de gobernar y la reflexión sobre su vigencia actual.

¿Cuál sería la aportación, desde estos puntos de vista, de este libro, un libro escrito en el siglo XIV? ¿Qué vigencia actual puede tener un libro sobre gobierno de la época medieval? Creemos que sí, que hay aportaciones que tienen actualidad, que hasta tienen modernidad, y que pueden

ser útiles a los gobernantes y gestores públicos de hoy. Veamos algunas.

La primera impresión que un lector actual puede tener de este libro, y en general de los libros de esta época, es la presencia permanente y abrumadora de los principios y doctrina cristianas en todos los ámbitos de la vida civil, la fusión incluso conceptual entre la sociedad civil y la Iglesia. Esto choca con nuestra concepción ya consolidada de la separación entre Iglesia y Estado, del laicismo como ideología casi indiscutible de la sociedad civil y las instituciones públicas.

Efectivamente, en las sociedades occidentales el laicismo es un principio básico de la democracia, y es natural que la lectura de Eiximenis nos provoque una inevitable distancia con relación a sus afirmaciones y tesis. Pero es posible otra lectura. En la sociedad feudal un sistema basado en una dramática y explícita desigualdad entre las personas se sostenía con el cemento de una ideología religiosa que justificaba la desigualdad y, a la vez, la compensaba, por un lado estableciendo una moral de la justicia y la

caridad, y por otro, predicando la esperanza en un más allá celestial e igualitario. El cultivo de un sistema de valores, de una moral y unas creencias determinadas hacía viable y soportable un sistema social profundamente discriminador.

En las sociedades democráticas occidentales, la vigencia de un sistema formal y legalmente igualitario ha producido que en muchos momentos históricos haya parecido innecesario el cultivo de ideologías socialmente integradoras. No hace muchos años estaba consolidada una creencia tecnocrática que pretendía que los gobiernos sólo deben administrar bien y punto. En cambio, ahora, parece cada vez más evidente que no es suficiente, que además es necesario crear, y promover, y cultivar un conjunto de valores, una ética, una moral cívica, y que esta función ideológica es un trabajo de las instituciones tanto o más importante que la mejora de la gestión. Cada vez más, esta función no puede limitarse al mero discurso político y debe crear y gestionar instrumentos de gobierno específicos, y debe condicionar el funcionamiento de todos los otros instrumentos de gobierno. Desde esta perspectiva el arte medieval de gobernar

recupera actualidad: gobernar es concebir y gestionar valores, creencias y principios morales de buena convivencia, y elaborar y aplicar políticas desde estos valores, y renovar y actualizar las instituciones para convertirlas en la encarnación de estos valores, y construir una liturgia civil democrática que solemnice, que visualice y difunda estos valores.

La crisis de la concepción tecnocrática del gobierno es una constatación de la incapacidad de los gobiernos de hoy en día para resolver los problemas sociales desde la pura capacidad redistributiva y gestora de las instituciones. El progreso económico y social es viable en las sociedades democráticas del capitalismo avanzado, pero este progreso crea también bolsas de marginación y de exclusión social y territorial muy importantes; crea también grandes y crecientes desigualdades en el acceso a la cultura y a la información; ha creado también grandes flujos multinacionales de dinero, de influencia y de información cada vez más lejos del alcance de las políticas de los gobiernos. Si el poder de los gobiernos se acaba allá dónde se acaba el dinero del presupuesto y la autoridad formal,

todos los gobiernos, desde los municipios más pequeños hasta los países más grandes, están dramáticamente indefensos ante la mayoría de los fenómenos económicos y sociales actuales.

Se tiene que reinventar el gobierno, siguiendo una expresión que ha hecho fortuna. Y ello significa aumentar la eficacia y la eficiencia de la gestión, pero sólo con eso no se llega muy lejos. Reinventar el gobierno debería significar, sobre todo, adquirir la capacidad de gobernar ejerciendo influencia en aquellos ámbitos donde no se pueda llegar desde la autoridad formal; debería significar, sobre todo, ser capaces de gobernar desde los valores, desde la ética y desde la moral, allá donde no se pueda llegar con el dinero del presupuesto.

Los gobiernos deben aprender a dedicar el dinero a aquello que vale la pena, y a sacar de él el máximo rendimiento. Pero, sobre todo, han de aprender a gobernar sin dinero. El arte medieval de gobernar nos puede ayudar a comprender cómo se puede hacer esto: gobernar con los valores, con los principios morales, con la liturgia.

Otra reflexión que puede promover la lectura de este texto medieval es el tratamiento de la diversidad desde el gobierno. La sociedad medieval es una sociedad estamental, desigual, con diferentes rangos de personas con derechos y deberes diferentes, con gobernantes administradores de esta diversidad otorgando diferentes derechos y exigiendo diferentes deberes, y gestionando a la vez la necesaria cohesión social. Actualmente la democracia nos ha hecho a todos iguales ante la ley, y en el plano de la acción de gobierno, la burocracia cumple el paradigma de dar a todos el mismo trato. Recientemente, sin embargo, los gobiernos están viendo que dar un trato igual a todos no garantiza una igualdad de oportunidades real, aparece la necesidad de tratar de forma diferente a personas desiguales para conseguir una equiparación real: son las políticas de discriminación positiva, según las cuales ciertos grupos humanos especialmente desfavorecidos tienen que ser discriminados positivamente para que puedan situarse en un plano de igualdad.

Éste sería un ejemplo extremo de cómo, desde los principios democráticos, hace falta tratar de

forma diferente a ciertos grupos humanos con el objetivo de conseguir la igualdad, pero hay muchas otras. El acceso a la información sobre el gobierno sería un caso generalizado.

Diferentes niveles culturales, diferentes estilos de vida, producen grados de consumo de información radicalmente diferentes en diferentes grupos sociales. Los grupos sociales más consumidores de información pueden tener mucha información sobre los objetivos y la acción de los gobiernos pero en cambio otros grupos pueden estar muy desinformados si el gobierno no crea y administra conscientemente diversos canales de información. Los gobiernos no pueden contar hoy en día con el mercado de los medios de comunicación como un vehículo suficiente para transmitir a los ciudadanos lo que tienen que transmitirles.

En la Edad Media el Estado poseía un aparato cercano, muy poderoso y muy presente en todas partes, para transmitir ideas, valores, y también información y opinión: la Iglesia.

Actualmente, los gobiernos son uno más entre muchos agentes productores de informaciones, opiniones, ideas, en un mercado de la informa-

ción complejo compuesto por muchos canales y por muchos operadores en cada canal, todos regidos por las leyes de la competencia.

Comunicar para los gobiernos es entrar en competencia con los otros gobiernos, y con los otros partidos políticos, y también sobre todo con el Corte Inglés, y con la Coca-Cola, y con la Liga de Fútbol.

Sólo dedicando una parte significativa de su energía, tecnología y recursos para hacerse un lugar en este nuevo mundo, en esta sociedad global de la información, los gobiernos podrán mantener canales de relación con sus ciudadanos.

Finalmente, leer Eiximenis nos evoca una sociedad presidida por una ideología teocrática, mientras vivimos en una sociedad laica, en un sistema civil sin dioses. Pero, ¿estamos seguros que vivimos en una sociedad sin dioses?

En la Edad Media todo estaba presidido por Dios. Los acontecimientos positivos se agradecían a la providencia de Dios, y las desgracias eran castigo de Dios. Todo aquello que no tenía

una explicación accesible para la comprensión de cada persona se atribuía a la intervención divina.

Hoy las personas que no practican una religión, e incluso la mayoría de las personas creyentes, tienen una concepción laica de la vida social, y no atribuyen fácilmente a la intervención divina los fenómenos sociales y políticos para los cuales no tienen explicación. En este sentido, los gobernantes son los nuevos dioses, son los nuevos culpables o benefactores a los que acabamos atribuyendo lo que nos pasa si no lo entendemos. Y la mayoría de las cosas que nos afectan tienen una explicación difícil. Que un incidente en la Bolsa de Tokio deje sin trabajo a obreros de nuestro país cuesta entenderlo, y más aún por parte de los afectados. Es más fácil pensar que la culpa la tienen los políticos.

Los políticos, los gobiernos, son los dioses modernos, en el sentido que son los culpables de todo, como en la Edad Media lo era Dios. Y es muy difícil ejercer de dios sin serlo, por mucho que la demanda social, la exigencia social, sea esa. Ejercer de dios es un trabajo sobrehumano

que la sociedad quiere que realicen los políticos. Ante esta exigencia es muy conveniente que los gobiernos no ahorren en aquellos recursos que les puedan permitir no decepcionar excesivamente las expectativas sociales.

CAPÍTULO I

DONDE SE EXPLICA QUÉ ES LA COSA PÚBLICA

Primeramente, pues, con la ayuda de nuestro Salvador, vamos a ver aquí qué es y qué significa cosa pública. Y sobre esta materia notaréis las siguientes cuatro proposiciones.

La primera es que la cosa pública es una comunidad de gente reunida que viven bajo una misma ley, señoría y costumbres, entendiendo por tal reunión reino, ciudad, villa, castillo, o cualquier comunidad parecida que no sea una sola casa. Porque parece ser que la reunión doméstica cuando es de una sola casa, o parte de alguna comunidad, no se considera cosa pública en aquella comunidad de la cual es parte: ya que es considerada cosa particular, personal o propia; y así lo dice el filósofo hablando de esta materia en su Política.

La segunda es esta: que cada comunidad debe estar compuesta por diversas personas que se

ayuden las unas a las otras según sus necesidades. Así parece por tanto que el vínculo de cada buena comunidad deba de ser la unidad y la benevolencia de los habitantes y sea fundada y ligada en amor y en concordia, y cada persona no posea más de lo que necesita, por lo cual es necesario, para la conservación de la comunidad, que uno ayude al otro según su necesidad.

También, por experiencia parece que tenemos necesidad de muchas y diversas cosas, así como comer, beber, vestir y calzar, y de otras cosas, que no puede hacer cada uno por si solo. Y por eso, en la cosa pública uno ayuda al otro vendiéndole comida, y el otro vendiéndole bebida, y el otro vestido y el otro calzado.

Y así el uno ayuda al otro, y de este modo la cosa pública persevera abastecida con la ayuda de uno y otro. Por eso tenemos (*Prouerbiorum*, décimo octavo): *Frater qui adiuuatur a fratre ciuitas firma*; y quiere decir que entonces es firme y fuerte la comunidad de la ciudad cuando uno ayuda al otro; así como el buen fraile ayuda de corazón a su hermano.

La tercera es que todos los hombres de la comunidad no pueden ser iguales ¹. Se parece esta proposición a la segunda, ya que el uno ayuda al otro según su estamento, así como dice la segunda. El hecho que las dichas diversas necesidades de los hombres requieren ayuda de oficios no iguales, demuestra que los hombres no son iguales de oficio en su estamento.

Y que así sea, que las necesidades de los hombres requieran ayudas iniguales, porque la nece-

¹ La idea de la desigualdad básica entre las personas nos repugna políticamente hoy en día, pero era esencial en el siglo XIV. Lo que es interesante es ver hasta qué punto el pensamiento medieval buscaba armonizar este principio de desigualdad con la búsqueda de la máxima concordia civil, cómo se buscaba compensar las desigualdades sociales, políticas y culturales con otros criterios y reglas de comportamiento que obligasen más a los más favorecidos. A menudo, los gobiernos olvidan que actualmente la igualdad entre las personas, consagrada jurídica y moralmente, no tiene que esconder la realidad de las grandes desigualdades existentes, no tan solo económicas, sociales y culturales, sino también de estilos de vida, de niveles de acceso a la información, de preferencias, de percepciones, etc. En definitiva, la gran y además creciente desigualdad y diversidad de la sociedad, en muchos aspectos políticamente relevantes. Hoy, cada vez más, el "interés general" no puede definirse más que como una suma de una gran diversidad de intereses de grupos sociales diferentes. Y, por tanto, es cada vez más necesario promover sistemas de valores que puedan ser compartidos.

sidad que requiere que el hombre sea ayudado por la justicia no es igual a la necesidad que requiere que el hombre sea ayudado en hambre o en sed. Ya que la primera necesidad requiere de aquel que mantiene la justicia, como es aquel que tiene señoría, y a la segunda le es suficiente un labrador, un panadero o un tabernero, los cuales no son iguales que aquellos que deben sostener la justicia; y así como se ha dicho de este, así podemos decirlo de muchos otros oficios de la comunidad.

La cuarta es que la cosa pública está compuesta sumariamente de tres estamentos de personas, esto es: de menores, de medianos y de mayores. Y esta composición es como un cuerpo humano compuesto de diversos miembros ¹; y así lo dice

¹ La metáfora del cuerpo humano para explicar la cohesión social a pesar de las desigualdades es clásica en el pensamiento cristiano medieval, tanto para referirse a la sociedad civil como a la Iglesia. Es una muestra radical de cómo se buscaba formular una ideología de cohesión social que atenuase la consagración de la desigualdad social. El éxito político muy reciente en las democracias avanzadas del comunitarismo, de los valores y las organizaciones solidarias, el interés político creciente por la estructura familiar, el énfasis en los discursos de valores, son fenómenos muy actuales que van por el mismo camino: crear sistemas de valores compartidos que compensen, no ya la desigualdad estamental, sino la diversidad social.

San Pablo (*Ad Romanos, XII*): *Sicut in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi unum corpus sumus in Christo*; y quiere decir que, del mismo modo que diversos miembros forman un cuerpo y hacen diversas funciones en el hombre, diversas personas y oficios reunidos forman un cuerpo y una comunidad, la cual es llamada la cosa pública cristiana. Y por eso, Víctor, hablando sobre esta materia en su tratado, y queriendo enseñar de que manera la cosa pública era parecida al cuerpo del hombre, dice que en la cosa pública había una cabeza, que es aquella que tiene el regimiento y la señoría; los ojos y las orejas son los jueces y los oficiales; los brazos son aquellos que defienden la cosa pública, estos son los caballeros y los hombres de armas; el corazón son los consejeros; las partes generativas son los predicadores y los informadores; los muslos y las piernas son los menestrales; los pies que pisan la tierra son los labradores que la cultivan y la trabajan por su oficio siempre.

CAPÍTULO II

CÓMO SEGÚN EL EJEMPLO DE LOS MIEMBROS DE NUESTRO CUERPO SE DEBE QUERER A AQUELLOS QUE SE REUNEN PARA HACER UNA COSA PÚBLICA.

Después de esto el mencionado doctor aporta a propósito la palabra del Apóstol citada ahora mismo, enseñando como cada buen hombre de la comunidad es y ha de ser verdadero y vivo miembro de la cosa pública y ha de ser como los miembros del cuerpo vivo. Ya que él dice: Observa el miembro que vive en el cuerpo donde está naturalmente situado y atiende que forma tiene, y verás primeramente que el amor que tiene un miembro hacia el otro es tan fuerte que uno sirve diligentemente al otro, y que todo lo que aquél hace sirve a los otros. Tenemos ejemplo, ya que el ojo no solamente se ve a sí mismo, sino que también vigila al pie que no tropiece, y a la mano que vaya a trabajar, y a todo el cuerpo que se sepa gobernar. Igualmente, el pie no sólo se sirve a sí mismo, sino que también sirve al ojo, ya que lo lleva allá donde quiere ver o mirar alguna cosa, y sirve también a todo el cuerpo y a los otros miembros llevándolos allá donde quieren ir.

Asimismo, la lengua habla por servicio de todo el cuerpo y la boca come para sustentar a todo el cuerpo, y si mucho come hace daño a todo el cuerpo, de tal manera que, el error de un miembro hace daño a todo el cuerpo.

Igualmente, puedes observar que si un miembro sufre los otros se lamentan, ya que si golpeas a alguien en la cabeza o en cualquier otro miembro, el brazo se para y le hace de escudo, la boca pide ayuda y da señales de dolor. Y si a veces, por casualidad, un miembro daña a otro y le hace daño, el miembro herido o dañado no reclama venganza, al contrario todo el cuerpo está triste y se lamenta del mal que el miembro dañado habrá sufrido. Asimismo puedes ver que un miembro no tiene envidia de los bienes ni del oficio del otro, ni nunca un miembro se quiere separar del otro; ya que si un miembro es amputado del cuerpo, todos los miembros y todo el cuerpo tiemblan, y defallecen y aborrecen aquella separación casi como una muerte.

(...)

CAPÍTULO III

CÓMO LA LEY CRISTIANA ES NOBLE Y FUNAMENTO PRINCIPAL DE LA COSA PÚBLICA, Y CÓMO ALGUNOS HAN CONSIDERADO LO CONTRARIO.

Por las palabras dichas anteriormente parece como San Pablo singularmente informa a los cristianos que se quieran mucho los unos a los otros así como aquellos que sobre toda otra nación tienen ley de perfecta caridad, y quién más irradia amor y más lo enseña, y quién mejor instruye la cosa pública que cualquier otra ley que en el mundo exista. Y esto enseña San Agustín en su quinta homilía, donde dice así: “Aquel que quiera ver grandes excelencias de la santa doctrina evangélica, que atienda como ella afianza y ata en gran manera toda la cosa pública, ya que esta esquivada la injusticia en los regidores, la irreverencia en los súbditos, y predica a todos humildad, paciencia y piedad, y que se tenga tanto amor hacia los otros como hacia si mismo y esquivada toda avaricia y toda inmundicia y maldad. ¿Quién pues, tan bien y tan firmemente enseña a fundar la cosa pública como esta sagrada doctrina, y que todo mal esquivada, y manda toda virtud y todo esto que puede mover

al hombre a querer a nuestro Señor Dios y a su prójimo y a conseguir la gloria perdurable?”
Y quiere decir, por esto, que los cristianos sobre todas las naciones del mundo, sirviendo a su ley, son los más aptos del mundo, y los más encaminados a mantener la cosa pública.

(...)

CAPÍTULO VIII

CÓMO EL BUEN REGIMIENTO DE LA COSA PÚBLICA
REQUIERE QUE LAS LEYES ESTEN HECHAS A SU FAVOR
Y QUE SEAN BIEN OBSERVADAS POR TODOS

Requiere aún la cosa pública para su conservación que sea ordenada y regida por nobles y provechosas leyes, y éste es su segundo fundamento principal. Y así debes saber que dice Tulio (en el primer libro de su *Rethorica*) que los jueces siempre han de manejar las leyes para la conservación de la cosa pública, ya que para ello han sido hechas principalmente.

Y así como la medicina no ha sido hecha para el provecho del médico, sino que sirve solamente para procurar salud al enfermo, así la ley no ha de estar hecha para el provecho personal del

príncipe ni de otro en particular, sino para el provecho de la cosa pública, la cual todos o muchos dañan; por lo tanto, el príncipe, que ha de ser el buen médico, estudia con buenas leyes y con buenas costumbres para retornarla a la salud, esto es en buen estamento ¹.

Igualmente dice San Ambrosio (homelia prima del *Exameron*). Y para que nuestro señor Dios sea favorable a los observadores de las leyes, deben las dichas leyes estar fundadas en la caridad y en la justicia, y entonces aquellos que quieren hacer daño no se pueden amparar bajo la sombra de la ley. Ni más ni menos, que es un abuso soberano que la ley, que debe ser regla

¹ Las leyes deben ser hechas y aplicadas en beneficio de la cosa pública, y no del príncipe ni del juez, y deben basarse en la caridad y la justicia. Aquí tenemos el principio del buen gobierno desde la moral cristiana. En nuestras sociedades laicas actuales puede parecer inadecuado invocar principios morales cristianos no necesariamente compartidos por todos, pero es igualmente necesario poder invocar un sistema de valores generalmente aceptado. Construir una moral laica y cívica, pero no menos presente ni vigente que la moral cristiana en la época medieval, parece un fundamento de la vida política y social necesario y muy actual. El paradigma tecnocrático de la "acción política eficaz y eficiente y basta", fue un paradigma de modernidad hace unas décadas, pero hoy no parece suficiente para mantener y ampliar la cohesión social.

directiva para el hombre para ir derecho en la verdad, y debe ocuparse principalmente del honor y de la gloria de Dios, sea contra la ley divina y sea precipitando y destruyendo al hombre en todo mal.

(...)

CAPÍTULO IX

CÓMO EL BUEN ESTAMENTO DE LA COSA PÚBLICA
REQUIERE QUE PRINCIPALMENTE LOS MAYORES
OBSERVEN LAS LEYES.

Y anota aquí, en especial, lo que se ha dicho sobre la observación de la ley en cuanto a los mayores, ya que si los mayores sirven primero a las leyes y los menores temen no observarlas, los malos hombres y los criminales se corregirán antes. De tal forma dice Salomón (*Sapientiae*, I): *Virtus probata corrigit insipientes*; y quiere decir que la fortaleza es una virtud aprobada y que la observación de las leyes, cuando es encontrada y puesta en el regidor, corrige poderosamente a los locos por vergüenza y por temor.

(...)

Fíjate como la mala vida del gran hombre es la manera de hacer parecido a los otros o peor. Ni más ni menos, demuestra que siempre que el señor que no guarda su ley no la aprueba, sino que la tiene por nula ya que no la quiere guardar y le sucede como al león, que todas las huellas delanteras borra con el arrastre de la cola.

(...)

Porque, para gran vergüenza de los grandes señores cristianos, leemos de los infieles pasados que para que las leyes provechosas para la cosa pública se observasen mejor, no perdonaban a sus propias personas, ni a los hijos, ni a las mujeres, ni a ninguna criatura, y fuese quien fuese quien actuara contra la ley inmediatamente era castigado según el rigor de la ley y entonces la cosa pública se mantenía noblemente y estaba en su valor y en su virtud ¹.

(...)

¹ Que los gobernantes y los gobiernos deben ser los primeros en

CAPÍTULO XI

COMO LOS MALOS REGENTES DESTRUYEN TODA LA COSA PÚBLICA

Mas en el tiempo presente ha caído la cosa pública por los malos regimientos de los príncipes y de los regentes, que ninguna ley que hacen no puede durar, sino que al momento la dejan morir por su negligencia o la revocan por su poca virtud e inconstancia, y, si se mantiene, la tendrán contra los menores y no contra los mayores. Y de la ley hacen tela de araña, que no puede retener nada que sea fuerte, mas retiene

cumplir la ley parece actualmente una cuestión obvia, probablemente mucho menos en el siglo XIV. Pero aún hoy, los ciudadanos se enteran cada dos por tres de escándalos debidos al mal uso del poder y de los caudales públicos por parte de algunos gobernantes. La honestidad en el ejercicio del poder es todavía una asignatura pendiente en nuestra sociedad. Y también, a pesar de que habitualmente no es motivo de escándalo, los poderes públicos incumplen la ley frecuentemente por inercia, rutinariamente, en lo que se refiere a la legislación de garantía de los derechos de los ciudadanos. En muchos temas de este ámbito ha habido una importante modernización legal (garantías en el procedimiento administrativo, en los derechos de protección de los datos, y otros) que no se está aplicando, no tanto por malicia como por ahorrar el coste de actualizar y modernizar los sistemas de trabajo. Ésta es también una forma de incumplimiento del principio de legalidad por parte de los gobiernos de la cual se habla mucho menos.

mosquitos y cosas sin fuerza. Fíjate que hace el desfallecimiento de la conciencia, la poca virtud, la poca fortaleza y el poco amor a la comunidad, y ser afeminado y sin bondad ninguna, y ser blando, y frío, y tibio en toda cosa de bien.

Por eso, cuando los simples ven que los regidores dejan morir así a las leyes, se lo deben decir con fervor guardando siempre la reverencia, y el lugar y el tiempo ¹.

(...)

¹ Los ciudadanos deben comunicar a los gobernantes, con respeto y buenas maneras, cuándo y porqué lo están haciendo mal. Eiximenis nos habla del derecho de los ciudadanos de criticar a los gobiernos. Nos habla, en lenguaje de hoy, de participación ciudadana, porque si los ciudadanos deben guardar "la reverencia, y el lugar y el tiempo" para hacerlo, es que los gobernantes han establecido previamente el lugar adecuado, el tiempo adecuado y el canal adecuado para que los ciudadanos puedan ejercer este derecho. La participación de los ciudadanos en los asuntos y las decisiones públicas no puede ser una entelequia que surja espontáneamente de los movimientos cívicos; ha de ser un proceso generado, promovido y organizado desde las instituciones.

CAPÍTULO XII

QUE ENSEÑA EL TERCER FUNDAMENTO DE LA COSA PÚBLICA, QUE ES MANTENER RIGUROSAMENTE LA JUSTICIA

El tercer fundamento principal de la cosa pública es que sea regida por la verdadera justicia. La razón por la cual el provecho y el buen estamento de toda la comunidad requiere que sea regida por la justicia es que de la justicia, como de la verdadera virtud sale toda la unión, el sostenimiento y la fortaleza de la cosa pública.

(...)

Porque el temor de la justicia hace seguros a todos los trabajadores en el mar y en la tierra, hace estar sin miedo a los solitarios, da firme esperanza a los jóvenes y a las viudas desamparadas, hace huir a los criminales y asusta a los malhechores, alegra a los hombres de bien; además, por confirmación de su fortaleza, hace que no solamente se fortifique la cosa pública, sino que, por su gran valor y nobleza, hace durar la compañía de los ladrones, ya que si su príncipe

no sirve a la justicia en la distribución de las cosas robadas, los otros lo dejan o lo ayudan, así como se observa por clara y manifiesta experiencia.

(...)

CAPÍTULO XIII

QUE EXPLICA EL CUARTO FUNDAMENTO DE LA COSA PÚBLICA, QUE ES LA FIDELIDAD

El cuarto fundamento principal de la cosa pública es la fidelidad guardada entre los hombres. La razón es, así como perseverar con personas desleales roba el corazón y la audacia de hacer justicia y cosas arduas y de valor a aquel a quien corresponde hacerla, cuando el regente siente fidelidad y lealtad entre aquellos entre los cuales habita, entonces el corazón se le endurece para hacer virtuosamente y sin miedo todo lo que pertenece a su oficio.

Igualmente, si aquel que habla en el consejo por el cual se rige la cosa pública donde hay

grandes falseadores y engañosos que con sus artimañas le estorbaran su buen consejo o se lo revelaran, nunca este hombre podría aconsejar íntegramente ni perfectamente, ya que pensará así: “Éste es tal; y así, ¿por qué me es necesario a mí dar este buen consejo puesto que no se seguirá de hecho por este y aquellos, que falsamente lo estorbarán, sino que se seguirá mal, ya que revelaran ellos mismos mi consejo a aquellos que siempre serán mis enemigos?” Fíjate como por temor de infidelidad el buen consejo es perdido, el cual en presencia de hombres leales iría hacia delante y aprovecharía mucho a la comunidad. Y es así que cuando un hombre se ha acostumbrado a ser desleal, nunca o rara vez se querrá corregir.

Cuenta la fábula que el león tuvo consejo con todas las bestias que luchaban contra los pájaros, los cuales les hacían mucho daño y les descubrían cuando iban a cazar. Y dijeron algunas de las bestias mayores al león: “Señor, que salga la zorra del consejo, ya que si no lo hace, nos revelará el consejo”. Dijo el león que no debía de hacerlo, que también era interés de la zorra “lo que nos hacen los pájaros; ni más ni menos, que

todos aquellos que están en el consejo han jurado mantenerlo en secreto; además, en el momento en que se revele el consejo habrá pena de traición. Por esto no parece que la zorra se atreva ni quiera revelar el consejo, ya que tantos peligros le esperan”. “Señor”, dijeron las citadas bestias, “tan feo vicio tiene que ser falsa y desleal, que aunque todos los peligros del mundo estuvieran delante suyo no temería ninguno. Y supongamos que los teme, ya que nosotros tenemos en el corazón que la zorra está entre nosotros, en ningún momento no bastará la voluntad de daros buen consejo temiéndonos su deslealtad y vicio y creyendo que rápidamente revelará el consejo”. Entonces todas las bestias gritaron en voz alta que la zorra se marchase, y así fue hecho.

(...)

CAPÍTULO XV

QUE LOS PRÍNCIPES Y LOS PUEBLOS DEBEN
GUARDARSE FIDELIDAD ENTRE SÍ MISMOS Y EN QUE
COSAS Y DE LOS MALOS CONSEJEROS DE
LOS PRÍNCIPES

Para que los súbditos tuvieran mucha fidelidad, querían que los príncipes la guardasen a los vasallos antes de la muerte. Y decían que igual era traidor el príncipe a su vasallo cuando le rompe la fe, como el vasallo al señor, pero de mayor pena es digno porque la fidelidad y toda la virtud más se ha de manifestar en el príncipe que en el vasallo, y la cosa pública nunca será bien regida si el príncipe no guarda fidelidad a sus vasallos y súbditos. Y la razón es que en este caso el príncipe pierde todo el corazón de los súbditos, y por consiguiente entonces la cosa pública se va por los suelos, ya que la cabeza no se encuentra unida a los miembros: así como el cuerpo del hombre se muere si se le amputa la cabeza, y la cabeza se muere si se la separa del cuerpo ¹.

¹ Cuando leemos esta exigencia de fidelidad entre el príncipe y sus súbditos y entre los súbditos y el príncipe, lo percibimos como una relación tan personalizada que la sentimos lejana a nuestra realidad actual. Pero éste es el problema muy actual del distancia-

Es verdad que los malvados y locos príncipes,

así como nadie quiere mostrarles su desplacer ni ningún súbdito no es bastante para retarles de fe, por eso, por grandes infidelidades que hagan, no lo tienen como gran infidelidad, ya que llegan a tanta locura, que no piensan que ellos puedan ser desleales a nadie, como si fuesen dioses implacables por naturaleza, y como dioses que son, piensan que todo esto que hacen les es debido, y así van a su perdición. Y participan sus malos consejeros que les dan a entender tales locuras; y por esto finalmente tienen su paga, ya que Dios gira los vientos y el corazón de los príncipes contra ellos, y finalmente los hace matar, y les quita a sí mismos todo cuanto han recogido de ellos en sus servicios.

(...)

miento, de la pérdida de legitimación, de los gobiernos con relación a la ciudadanía. La sociedad se ha hecho mayor y más compleja, y las interacciones entre gobierno y ciudadanos ya no son personales, sino a través de mediadores de muy distinto tipo: agentes sociales y económicos, medios de comunicación, autoridades intermedias, ... pero esto complica y hace más difícil que nunca esta necesaria identificación entre ciudadanía y gobierno. Hace falta un esfuerzo cada vez más intenso y un uso cada vez más riguroso de recursos expertos para que este vínculo no se rompa.

Por todas estas cosas parece que la fidelidad

es soberanamente necesaria para el buen estado de la cosa pública, especialmente aquella lealtad del príncipe hacia su pueblo. Ya que de aquella que es del pueblo al príncipe no hace falta ni hablar, ya que es cosa natural de todo el pueblo querer caramente a su príncipe y señor; y comúnmente ningún pueblo jamás no quiere mal a su príncipe, y sobretodo cuando lo ve noble, bueno, justo y amante de sus vasallos; y una de las mayores alteraciones y una de las mayores aflicciones y conmociones que tiene el pueblo, es cambiar de señoría antigua que haya sido buena.

En cuanto a la lealtad que hay entre los hombres de la comunidad, sepáis que aquella es muy necesaria y que no se puede menospreciar.

(...)

CAPÍTULO XVI

QUE EXPLICA QUE EL QUINTO FUNDAMENTO DE LA
COSA PÚBLICA ES QUE SEA REGIDA POR BUENOS
CONSEJEROS

El quinto fundamento de la cosa pública es que sea regida por buenos consejeros. Ya que dice Salomón (*Prouerbiorum*, XXIV): *¿Quid salus est nisi multa consilia?*; y quiere decir que ahí donde hay buenos y muchos consejos, es donde la cosa pública está segura y salvada de muchos males. Y aquí se entiende que así sea que muchos buenos consejos sean provechosos a la cosa pública, pero tales consejos no salen de la comunidad, ya que comúnmente no es buena para aconsejar en altas cosas; y por esto, la multitud de buenos consejos solamente está en pocos hombres. La razón es que la sabiduría no se encuentra sino en pocos, según dice la Santa Escritura. Así pues, como buenos consejos solamente salen de sabios hombres, por eso solamente en pocos hombres está la multitud de buenos consejos. Razón por la cual se dice que para tratar altas cosas, grandes y peligrosas, no debe ser llamada multitud de gente, ya que solamente han de ser tratadas por pocas y elegidas personas. Y así lo hacen comúnmente todas las comu-

nidades del mundo, que todo lo que pertenece al regimiento de la cosa pública es tratado por algunos pocos que son reputados los más sabios y los mejores de la comunidad ¹.

Y que así sea necesario, lo demuestra el hecho que las comunidades reunidas están pronto alborotadas y pronto dispuestas a bregas entre sí mismas en cuanto una contradice a la otra, y hacen rumor tan pronto como no tienen entendimiento. Y hay peligro de que el pueblo no se alborote contra aquellos que son principales, contra los cuales la comunidad y la multitud es comúnmente antes conmovida.

También, los consejos son necesarios a menu-

¹ La necesidad de que gobiernen los mejores y los más sabios es uno de los pocos paradigmas vigentes al mismo tiempo en muchos sistemas políticos diferentes, y también en el nuestro actual. Pero es frecuente que no se creen las condiciones adecuadas para hacerlo realidad. Uno de los obstáculos es una opinión muy extendida de que la sabiduría de los políticos tiene que ser personal; mucha gente piensa que es una especie de trampa que los políticos utilicen gabinetes, y asesores, y expertos profesionales para ayudarlos a gobernar sabiamente. Muchos gobernantes, sensibles a esta opinión, prescinden de apoyos técnicos que necesitarían.

do en las comunidades notables, y así es que la

multitud del pueblo es comúnmente entendida en sus obras artificiales, necesarias para ellos para la sustentación de su vida o para satisfacer a la cosa pública; por lo cual es necesario que la multitud no deje estas obras para nada, y por consiguiente dejen el consejo para algunos pocos diputados de esta cosa. Y por eso no se entiende perjudicar las fiestas, en las cuales, por razón de la reverencia y mandato divino, conviene que el pueblo deje toda obra servil y manual. Y por consiguiente, vale más que los consejos se tengan comúnmente por pocos hombres y solamente por diputados para ello.

También se quiere que el consejo sea secreto, ya que lo que muchos saben no puede ser secreto; por eso conviene que en el consejo estén unos pocos hombres.

También es necesario que el consejo sea rápido ya que antes se lleva a cabo o concluye el consejo de pocos que el consejo de muchos, ya que es gran dificultad concordar mucha multitud en la que cada uno tiene su opinión. Por eso parece que más vale que los consejos sean tenidos por pocos hombres que por muchos.

También, si la comunidad yerra por mal consejo, más vale que tengan la culpa unos pocos que no que la tengan todos y que toda la comunidad sea difamada.

A pesar de esto, es necesario que en algunos casos que a veces llegan, sean hechos consejos generales: no que esté toda la multitud del pueblo, pero si los cabezas de oficio y de las profesiones, de manera que toda la comunidad opine en aquella cosa que se hace por la dicha generalidad y multitud reunida.

CAPÍTULO XVII

DONDE SE EXPLICAN ALGUNAS ADVERTENCIAS
PERTENECIENTES A LOS CONSEJEROS
DE LA COSA PÚBLICA

Sobre esta materia de los consejeros y de la cosa pública has de notar algunas advertencias que dice Eutropio en el tratado que hizo de la cosa pública.

El primero es que los consejeros de la comuni-

dad han sido nombrados con diversos nombres según las diversas propiedades de su oficio.

Los romanos llamaban a todo el consejo de Roma “senado”, esto es congregación censada y con juicio, ya que aquí es soberanamente necesario el juicio y la sabiduría. Los italianos los llaman “priors”, ya que son los primeros y los más honorables hombres de la comunidad; y por este motivo les ha de ser hecha mayor reverencia que a todos los otros, y esto por honor de la comunidad de la cual ellos son cabeza y corazón durante su regimiento.

Los catalanes los llaman “consejeros”, ya que principalmente es a ellos a quien pertenece aconsejar a la cosa pública. Los valencianos los llaman “jurados”, ya que en el inicio de su oficio ellos hacen juramento especial de aconsejar y de mantener la cosa pública según su poder. Y asimismo veréis que en cada región tienen un nombre especial, significando alguna dignidad o propiedad especialmente perteneciente a su oficio.

La segunda observación es ésta: que los buenos consejeros de la cosa pública hacen más, y

su obra es mayor que la de todos los otros. Esto dice expresamente Tulio (*De sernectute*, capítulo X), y por lo tanto es prueba, ya que dice que los consejeros son a la cosa pública como el patrón es a la nave, que aunque esté sentado, hace mayor obra gobernando la tripulación de la nave que no hacen los otros por mucho trabajo que sufran. Así como, a pesar que más trabajo corporal pasa en sus miembros un labrador que un príncipe bueno, sin comparación es mayor y mejor la obra del príncipe buen regente que no la obra del labrador labrando o cavando la tierra. Y esta dignidad y alteza de obra hace a los príncipes dignos de especial honor y reverencia ¹.

(...)

¹ El trabajo de los gobernantes es el más importante y el más digno de honor y de reverencia, nos dice el autor. Esta necesidad parece que se contradiga hoy en día con la de proximidad del gobernante con los ciudadanos, y a veces pasa en nuestras instituciones que, en nombre de esta proximidad, los gobernantes renuncian a recibir contraprestaciones por su función que provocan que esta función acabe perjudicada. Por ejemplo, la retribución. No tiene sentido que los sueldos de muchos cargos de gobierno sean ridículamente bajos en comparación con cargos directivos de nivel similar del sector privado. Otro ejemplo, las distinciones protoco-

CAPÍTULO XVIII

QUE PRUEBA CON DIVERSAS RAZONES QUE TODOS
DEBEN AYUDAR A LA COSA PÚBLICA CON GRAN
CORAZÓN Y ESFUERZO

Parece, pues, por lo dicho anteriormente, que cinco son los fundamentos principales de la cosa pública, a saber: la concordia, la observación de sus leyes, la justicia, la fidelidad y la sabiduría del consejo por los cuales se rigen; y parece que cada una de estas cosas son virtudes altas y maravillosas. Sígase, pues, que la cosa pública gobernada por estas cinco vías está situada en estos cinco fundamentos, y es cosa firme en sí misma, estable, divina y figura de la cosa pública final, es decir, de la sagrada ciudad del paraíso, que es la principal cosa pública porque es nuestra final y gloriosa ciudad.

(...)

Jarias. No tiene tampoco sentido que en nombre de un falso y malinterpretado principio igualitario se eliminen ceremoniales y protocolos que escenifican la trascendencia social del trabajo de gobernar.

CAPÍTULO XXII

EN EL CUAL LARGAMENTE SE TRATA COMO CADA
PERSONA EN LA COMUNIDAD HA DE ESTAR OCUPADO,
GRANDE O PEQUEÑO, DERECHO O IMPEDIDO, HOMBRE
O MUJER

Por esta razón nos enseñaron los antiguos que en ninguna comunidad nadie fuese ocioso. Ya que los caballeros deben ocuparse en ejercicios de armas, y cada día deben disputarlas entre ellos mismos, y generalmente no debe haber nadie que no esté ocupado en alguna obra o trabajo. Los ricos hombres ciudadanos asimismo han de ocuparse de estudiar y de leer en su casas notables libros que traten sobre el regimiento de la buena comunidad y sobre su vida o alguna cosa provechosa; y deben aprender sabiduría de manera que puedan gobernar y aconsejar la cosa pública cuando les sea encomendado dar santos consejos cuando sea tiempo y lugar, y se sepan bien regir. Y generalmente estos y aquellos y todos los que no lo tienen por oficio han de evitar mucho las plazas, los lugares, toda congregación inútil para ellos y que los pueda turbar en su estudio, y no dar ocasión de hablar de ellos ni de mover discordias. Ya que dice Aristóteles (in VII *Phisicorum*) que nuestra alma se hace sabia viendo al hombre estudiando.

Las mujeres, asimismo, que son honradas y ricas, siempre han de estar ocupadas en obrar la seda, o en hilar, o en algún buen ejercicio, por el cual ayudan a la comunidad y a sus casas y se guardan de ociosidad; ya que la ociosidad es la madre de todo pecado, según dice San Jerónimo. Asimismo deben hacerlo las doncellas.

El estamento clerical ha de ocuparse, en el tiempo que se encuentra fuera del oficio divino, en la oración o en el estudio de la santa Escritura, así como más abajo enseñaremos, en el XI libro. Y ya que estos están ocupados, gran prejuicio y vergüenza sería para los simples y los menores que no estuviesen ocupados, que deben vivir de sus trabajos. De estos no es necesario hablar, ya que por fuerza deben trabajar si quieren vivir; solamente de los mayores es la dificultad que se quieran ocupar y hacer lo que se ha dicho. Notad aquí que a nadie de la comunidad le ha de estar permitido para nada estar ocioso, ya que la ociosidad hace al hombre inútil, y no solamente inútil sino que incluso perjudicial para la cosa pública, cuando de la ociosidad salen palabras, de aquellas palabras las hay

falsas y mentirosas que provocan diversos males a los otros. A veces salen palabras que ponen en discordia a la comunidad, y esto pone en peligro de destrucción a la cosa pública.

(...)

CAPÍTULO XXIII

CÓMO HAN DE SER VETADAS LAS ARTES Y LOS OFICIOS DAÑINOS PARA LA COSA PÚBLICA O COMUNIDAD

El segundo punto principal que enseña aquí mismo Avicena, es que, para el buen estamento de la cosa pública, los regidores tienen que evitar todos los oficios corruptivos o que provocan mal, así como son los jugadores públicos y los que lo convierten en oficio, y los luchadores y los alcahuetes. Y por esta misma razón tienen que evitar todas las doctrinas pecadoras y prohibidas, así como es la nigromancia, la quiromancia y parecidos; así mismo todas las malas artes, así como es el arte de saber hurtar o engañar o engatusar.

Y por eso han de evitar a los alquimistas, que

comúnmente son locos, y engañadores y gastadores de lo suyo y de lo del otro, y nunca llegan al fin de aquello que quieren, y se ven fundir y perder. Y son así encarnados en aquella pestilencia, de la que nunca se quieren alejar, y por eso cuando, en el tiempo presente, muchos hombres de los cuales mal uno cuidaría, se dan a esta locura. Y sepas por cierto que, aunque la alquimia sea posible, Dios, por conservación de la cosa pública del mundo, no la revela sino a muchos pocos y rara vez; y a aquellos que no entienden en riquezas ni se aprovechan nunca de nadie, más solamente si a bien Dios quien tan poderoso se muestra en el obrar y en el esconder. Contra estos te doy tal documento, que no los creas en nada que te prometan ni te digan, ya que si ellos supieran lo que dicen que saben, más querrían utilizarlo para sí mismos que para ti; y si lo sabían, no gastarían lo suyo, ni irían por el mundo así de malos.

(...)

CAPÍTULO XXXII

QUE NADA SEA HECHO EN LA COMUNIDAD POR
ELECCIÓN, PARA EVITAR LA DISCORDIA

Aconseja aún este doctor que, para el buen estamento de la cosa pública, todas las ceremonias y costumbres que puedan turbar la paz y la concordia sean expulsadas de la cosa pública. Y dice que entre las otras cosas que ponen gran discordia en la cosa pública, están las elecciones de los presidentes y de los oficiales, ya que extraño es que alguna elección se haga con la concordia de todos los que eligen y, por consiguiente en toda elección hay alguna discordia, de la cual a menudo vienen grandes males ¹. Ya que como dice Aristóteles, poco error y discordia en el principio es muy grande al final.

¹ Parece que Eiximenis sea contrario a las elecciones, pero más adelante queda claro: propone que las elecciones sean por voto secreto. La obsesión por la concordia civil del pensamiento medieval establecía estas prácticas, así como también la elección por sorteo. Actualmente aceptamos y promovemos el debate político y el enfrentamiento electoral entre fuerzas políticas como una manifestación de la pluralidad democrática, y las personas más conocedoras del sistema político lo encuentran natural y positivo. Pero tal vez olvidamos demasiado a menudo que muchas manifestaciones de pluralidad política son vividas por mucha gente como una discordia. Para que, pues, este mal cese de todas formas,

aconseja que toda forma de elegir por manifestación de los electores cese y sean seguidas las formas que hoy tienen algunas notables comunidades de Italia, esto es, que si la comunidad debe elegir un duque o un alcalde, o cualquier otra persona de algún oficio, y para aquel oficio son propuestas tres o cuatro, entonces ellos ponen en el extremo de la ciudad tantas bolsas como son aquellos que están propuestos a elegir, y dan a cada uno de los electores los cuatro nombres de los cuatro hombres propuestos para aquel oficio o alguna señal de plomo hecha nuevamente. Cada uno de los electores, uno después del otro, se levanta y va a aquellas bolsas, asignadas cada una al nombre de aquellos propuestos, y ponen la mano donde hay las señales en cada una de las bolsas: de tal forma que nadie puede saber en que bolsa han puesto su señal aquellos que van a las bolsas. Y cuando todos

puta crispada y alteradora de la paz social. Haría falta seguramente que en los foros políticos todos los actores se comprometiesen a combinar las manifestaciones de pluralidad con las manifestaciones de consenso y compromiso, que existiese una liturgia institucional consensuada de difusión y de promoción de los valores compartidos del sistema político y social.
los electores han pasado así por las bolsas, es así

que aquella bolsa en la cual se encuentren más señales o más nombres de uno de aquellos propuestos a elegir, da a entender, quien ha sido elegido por la mayor parte de los electores. Y aquel entonces es investido de aquel oficio allí mismo. Y nadie no puede saber quien le ha elegido, ya que cada uno pone la mano en cada una de las bolsas y no se sabe de nadie en que bolsa deja su señal. Es verdad que cuando la comunidad da a cada uno los cuatro nombres, entonces no es necesaria sino una bolsa, en la cual cada uno de los electores pone el nombre que quiere. Así que si la elección se hace en una bolsa, entonces cada uno de los electores tiene cuatro nombres; con cuatro bolsas, basta para que cada uno tenga una señal y que la deje en la bolsa que quiera, poniendo la mano secretamente en el interior, como ha sido dicho.

Hay otros regidores que lo hacen a suertes, ya que tendrán el nombre de los propuestos por la comunidad y pondrán cada uno de aquellos nombres con rodaja de cera, y después pondrán las dichas rodajas en un barreño de agua, y los han de mezclar: y después hacen venir a un niño pequeño que no conozca a nadie de las dichas

rodajas y coja una cualquiera. Y aquella que coja, sea cual sea el nombre de los allí propuestos, aquella tiene el oficio. Y nota aquí que, hecho ésto con la divina invocación para cesar la división en la comunidad, no es pecado, según pone San Agustín, y lo hemos puesto ya en el segundo libro hablando de suertes en la materia del primer mandamiento. Y generalmente define este doctor que en toda manera parecida de la cual puede nacer turbación en la cosa pública, vale más que la cosa pública se divida por estas maneras que no por vía bregosa .

Solamente son excepción las elecciones eclesiásticas las cuales la Santa Iglesia ha ordenado que no sean hechas a suertes, sino por el escrutinio acostumbrado de voces que explican las voluntades de los electores.

CAPÍTULO XXXIII

CÓMO LOS MERCADERES SON VIDA DE LA COSA PÚBLICA

Tanta es la nobleza de la cosa pública bien regida y tanto es el provecho que se sigue a todos en general y a cada uno en especial, que todos cuantos están en la comunidad, grandes y pequeños, viejos y jóvenes, pobres y ricos, hombres y mujeres, clérigos y seglares, señores y vasallos, todos han de ayudar con todo su poder y saber: los viejos con su consejo y juicio; los jóvenes con su fuerza y vigor; los pobres según su facultad; los ricos con sus riquezas; los hombres con todo lo que saben y les es mandado; las mujeres, dejando inútiles ornamentos, perlas y otras cosas, para no cargar a sus maridos de gastos; los clérigos con sus oraciones continuas; los seglares con armas y diversos otros trabajos, hasta que la comunidad esté en buen estamento.

Y pone aquí Filógolus, moralista, que entre los otros oficios que ponen a la cosa pública en buen estamento hay los mercaderes, ya que tierra donde la mercadería corre y abunda siempre es plena, y fértil y en buen estamento. Por eso, los mercaderes dicen que han de ser favorecidos

sobre toda la gente seglar del mundo, ya que dice que los mercaderes son vida de la tierra donde están, y son el tesoro de la cosa pública, y son comida de los pobres, y son brazo de todo buen negocio, de todos aferes perfección. Sin los mercaderes las comunidades caen, los príncipes se vuelven tiranos, los jóvenes se pierden, los pobres se lamentan. Ya que los caballeros y los ciudadanos que viven de rentas no se preocupan de grandes limosnas; solamente los mercaderes son grandes limosneros y grandes padres y frailes de la cosa pública, sobre todo cuando son buenos hombres y con buena conciencia. Enseña Dios en ellos grandes maravillas, ya que como no hay nada que les haga daño sino Dios, ellos contra toda impugnación comúnmente flotan en alto, por la gracia de Dios especial, sobre todos los otros de la comunidad. Y cuando el mundo tenga necesidad, así reyes, príncipes, y grandes y pequeños, como súbditos, y generalmente todo el mundo les engaña y les roba, pero ellos siempre tienen más que otros y hacen más bien que todos los otros.

Y cree sin duda que nuestro Señor Dios les hace especial misericordia, en muerte y en vida,

por el gran provecho que hacen a la cosa pública, y por los grandes trabajos que sufrieron en mar y en tierra, y por las grandes pérdidas que sufrieron a menudo, las cuales pasan mejor que la otra gente por tal como ya se han acostumbrado; y por las grandes ansias en las cuales siempre viven. Y por esta razón dice este doctor que toda la cosa pública debería hacer oración siempre especial para los mercaderes.

CAPÍTULO XXXIV

COMO LOS MERCADERES HAN DE SER FAVORECIDOS

Por esta razón, en favor de los mercaderes aconseja este doctor a los príncipes, que los defiendan por mar y por tierra y que soberanamente se guarde de perjudicarlos por lezdas o por peajes o por cualquier cargo, sino que deben acogerlos en su tierra como a hijos, sin ninguna molestia, pero con mucho amor, ya que con su llegada siempre los príncipes y sus súbditos obtienen gran beneficio. Aconseja también éste, que en favor de la mercadería les sean hechos privilegios y gracias especiales y honores mayo-

res que a las otras gentes, y nunca sean rechazados ni echados de allá de donde vengan, sea de tierra de enemigos, sea de amigos.

En favor, también, de la mercadería, aconsejan algunos antiguos y sabios de este tiempo que debe estar vetado comprar rentas y violarios a todos los que puedan mercadear, ya que aunque tales cosas puedan tenerse justamente, estorban a la mercadería que, sin comparación, es mejor para la comunidad. Y lo parece a simple vista, ya que quien tiene su dinero en tales rentas, se le prohíbe tenerlas, y debe ponerlas en mercadería y ha de trabajar para ganar por mar y por tierra y entonces la tierra será más abundante.

Y este favor a la mercadería tuvieron en el corazón los benditos príncipes y prelados pasados, que en favor de mercaderes ordenaron tener barcos por mar y guardarlos de moros y de enemigos, y establecían los portillos y los pasos peligrosos y los reparaban para aquel mismo fin. Y ahora los príncipes y prelados presentes, por gran daño de su alma, hacen pagar a los citados mercaderes las deudas y otros cargos introducidos por dicha consideración, y no hacen servi-

cio. Observad como estos rectores de la cosa pública son manifiestos robadores y disipadores de la comunidad, tanto que maravilla es que nadie quiere mercadear de ahora en adelante.

CAPÍTULO XXXV

CÓMO EL REVENDEDOR DAÑA MUCHO A LA COSA PÚBLICA

Así como el mercader tiene que ser favorecido por el gran bien que hace a la cosa pública, así el revendedor debe ser perseguido y echado de la comunidad como capital enemigo de la cosa pública. Ya que el revendedor siempre desea mal tiempo y carestía, y compra a lo grande con la esperanza de encarecer la tierra, y de todos puntos es contrario al buen mercader, y nunca prueba ni cesa de traficar o de trocar sino a su provecho. Y esto los confunde Dios por las maldiciones que el pueblo justamente les da, por la aflicción que les procura.

Contra éstos en especial han de estar de acuerdo, y vigilar mucho, los regentes de la cosa

pública, poniéndoles leyes y términos que no se atrevan a pasar sin grandes penas, a ellos y a los otros revendedores que encarezcan la comunidad; y si caen en las penas, que las ejecuten directamente.

(...)

CAPÍTULO XXXVI

QUE DICE QUE DE LA COMUNIDAD SEAN EXPULSADOS
LOS TRATANTES DE USURA Y TRAFICANTES. Y AQUÍ
APARECE QUÉ DEBE HACER LA SEÑORÍA CON AQUEL
QUE SABE ALGÚN ARTE TRASCENDENTE

Además de los arriba citados malos oficios, aconseja Gorgias, gran filósofo, que de la comunidad sean expulsados los tratadores de usuras, de intereses y de toda traficación, para que ni la gente ni la comunidad por nada del mundo se cargue de deudas.

(...)

CAPÍTULO XXXVII

QUE DA TRES CONSEJOS ESPECIALES PARA
LA CONSERVACIÓN DE LA COSA PÚBLICA

Interrogado el famoso consejero Téter, después de la exaltación de Roma cómo se podría conservar mejor la cosa pública, respondió que por tres puntos, que son: perseguir a los vagabundos, exaltar a los reverentes y pedir a todos consejo.

Y declarando los puntos decía así hablando del primero: si los hombres llamados vagabundos, esto es que van y están ociosos, son expulsados fuera de la comunidad, entonces cesa todo miedo de ladrones, y de bergantes, y de murmuradores y de malbaratadores del pan. Y por eso decía que los grandes señores que tal gente tienen en casa o los defienden porque se sirven de ellos para mantener sus propósitos, deberían ser expulsados de la comunidad, ya que para su provecho esta mala gente es mantenida. Los grandes hombres antiguamente eran de gran belleza y nobleza y para provecho de los grandes lugares en los cuales habitaban, mas desde que se giraron al mal y a las guerras entre sí mismos, su presencia es un gran cargo para el lugar donde

habitan, por muchas vías, y en especial por esta razón: cuando ellos mantienen todo mal hombre que se les acerca, los malos hombres, por su confianza, se alargan a hacer daño.

Lo segundo que decía Téter que exalzaba y conservaba la cosa pública era la exaltación de los reverentes, esto es: que siempre tuvieran el oficio del regimiento personas de honor, que son aquellos que se precian de su estamento, y de su honor, y de su bondad y de su fama, y de sí mismo y de los suyos, y atienden fuerte, y que aman a la comunidad y que no aman al dinero sino, como ya ha sido dicho, honor y fama de sí mismos y de los suyos, sean quienes sean. Y esto lo vigilaba mucho el senado de Roma, sobre todo cuando elegía emperador; y cuando lo veían hombre reverente en sus costumbres, como ya ha sido dicho, no miraba si eran labradores o caballeros o del estamento que fueren. Ya que Diocleciano, emperador, del arado y de los bueyes lo libraron cuando fue nombrado emperador. Y así otras notables personas fueron muy honradas según que ellos los encontraban reverentes y dignos de honor.

El tercer punto era pedir a todos consejo.

Debes saber que, antiguamente en Roma existía tal costumbre, que cada uno tenía que escribir y presentar a la comunidad la mejor obra que supiera para el buen estamento de la comunidad, y después se ponía en obra de consejo del senado. Y sepáis por cierto que esta cosa es soberanamente provechosa para la cosa pública, como lo es que, en cierto tiempo del año, a cada uno le fuera pedido proponer en ciertos lugares de la comunidad las mejores cosas que supiera para el aprovechamiento común; ya que más ven muchos que pocos. Y muchas cosas pone Dios en el corazón de un simple hombre que no las pone en el corazón de los mayores; y después los regentes principales, visto lo que dicen los otros, pueden elegir el que les parezca que sea mejor ¹.

¹ Esta vía de mantener canales abiertos para iniciativas y propuestas de los ciudadanos, y sistemas de consulta popular directa, es habitual en el discurso político actual, pero en cambio no es muy usual a la hora de ponerlo en práctica. Parece que los gobiernos temen el posible mal uso de estos canales, pero convendría que percibiesen también las oportunidades que ofrecen para aumentar la legitimación de los propios gobiernos.

Y estos tres consejos pensaron los romanos

que eran muy provechosos y conservadores de la cosa pública.

(...)